

Հ.Յ. ԲՐԵՐՈՅԻ
ՂԱՐԱԿՐԸՆ
A.R.F. BURO
LIBRARY

ԴԻՍՇԱԿ

«ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈՒՆԿԱՆ ԴԱՂՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ» ՕՐԳԱՆ

1907

„Droschak”
ORGANE
de la Fédération
Révolut. Arménienne.

ԴՐՈՇԱԿ

Adresse:
RÉDACTION DU JOURNAL
„Droschak”
GENÈVE (Suisse)

Հ.Յ.Ն. ԲԻՆ
ԳՐԱԳՐԱԿԱՆ
Ա.Ր.Բ. ԵՄԻ
ԼԻԲՐԱՐԻ

„ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԳԱՂՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ“ ՕՐԳԱՆ

Ա Ղ Է Տ Ի Հ Ա Ն Գ Ի Պ

Այլևս կասկած չի մնում, որ հայ տարրի դէմ մի նոր դաւ է լարուում Եւրոպայի շրջաններում, ճիշտ այնպէս, ինչպէս այդ տեղի ունեցաւ մեծ-ջարդերի նախորեակին: Այն ժամանակն էլ հալածանքն ու բռնութիւնը նոյն բնոյթն էին կրում և առաջ մղուում նոյն ծրագրով, նոյն ուղղութեամբ:

Եւ այսօր մենք կանգնած ենք մերկ իրականութեան հանդէպ, բարձրագոյն ու ազդակող:

Թէ մեր ստացած բազմաթիւ թղթակցութիւնները և թէ եւրոպական թերթերում երևացող կցկտուր տեղեկութիւնները շեշտում են այն աղէտը, որ մօտիկ ապագայում սպասուում է սարսափից ընկճած հայկական գաւառներում:

Համիդեան խորամանկութեան տիպիք մի խաղն է, որ գործ է դրուում ներկայումս: Նա առանց պատճառի նոր կոտորածներ չի սարքի՝ բացարձակ չը մեղադրելու համար: Դրա համար պէտք է առիթներ ստեղծել իսկ դա դիւրին է—հալածանք տնտեսական ու բարոյական— և առիթը պատրաստ է. դրա դէմ՝ երկրի մի անկիւնում չէ, միևնույն արդարագատ մի ըմբոստ քայլն անխուսափելի: Առաջադրութեան ուղածն էլ դա է: Արեժ-խնդիր հայերի ձեռքով ընկած մի քանի աւազակների կամ հարկահաւաքների շահագործումն է, որ վճռական դեր պիտի խաղայ, թէ՛ իսլամ տարրը յարձակել տալու խայիտն գեաւուրներին վրայ և թէ՛ նոյն փոքրիկ դէպքը ապստամբական մի խոշոր ակտ ներկայացնելով Եւրոպային՝ հայ ժողովրդի վրայ կատարելիք բոլոր ոճիրները նրա ապստամբութեան դէմ թիւրք ամբոխի կատաղած տրամադրութեան վերադրելու:

Մեծ-ջարդերից յետոյ Եւրոպայում հաւատացած էին, թէ հայկական դատը մեռաւ և թէ հայ ժողովուրդը՝ արիւնքամ ու սրտաձաք՝ այլևս ոյժ չը պիտի ունենայ կենդանութեան նշոյլ անգամ ցոյց տալու: Բայց այժմ պայմանները փոխուում են. Աովկասահայի առնական դիմադրութիւնները թուրք խելագար յարձակումների դէմ եկան վրդովելու սուլթանի հանդիսար:

Եւ հայ նորից հայկական դատի ուրակները Բոսֆորի ափերում: Շարունակ կրկնուող „թեթեւ” հալածանքները, մասնակի սպանութիւնները, գաղթը չօգնեցին, պէտք է „ուժեղը”—մի նոր ընդհանուր ջարդ, ընդհանուր գաղթ: Աւ թիւրք բռնապետութիւնը իր չքնաղ ծրագիրն է յարգարում ներկայ հալածանքներով: 1895 թիւց յետոյ դեռ ևս աղէկտուր հառաչը հայի բերանից այդչափ ուժգին չէր լսել, ինչ որ այսօր է, երբէք բնաջնջումի երկիւղը այնպէս չէր սարսեցրել նրան, ինչպէս այժմ: Նոյն նախազգացումը չէ՞ արդեօք, որ, այժմ աւելի բան երբեք, հայ ժողովրդի միտքը տակն ու վրայ է անում, և նա ամբողջ կազմով երբուում է, պատէ պատ ընկնում՝ մի ուղի, փրկութեան մի դուռ գտնելու: Գաւառնափոխութիւն, օտարահպատակութիւն, գաղթ պաշարել են նրա ամբողջ մտածումները, և նա պատրաստ է ընդունել որը և լինի, միայն թէ ազատի այն կոշմարից, որ այնչափ թափոք ջցած է նրա էութեան հանդէպ:

Այո՛, վտանգն ակնբեր է: Բայց վտանգի դէմ գլուխ կորցնելն էլ չի համապատասխանում մի ժողովրդի ոգուն, որ այնքան դառն փորձութիւններից է անցել: Դեռ հայ մասսան չը կարողացաւ ըմբռնել մի պարզ ճշմարտութիւն, թէ գաւառնափոխութեամբ, հպատակութիւն փոխելով չէ որ նա պիտի կարողանայ իր ընդհանրական գոյութիւնը շարունակել. դեռ նա չըմբռնեց, որ մասնակի միջոցները անզօր են պաշտպանելու իր ամբողջութիւնը. դեռ նա չը վզաստացաւ այն սխալ քայլերից, որ սխտեմ է ընտրել անել ամեն մի դէպքում, երբ վերահաս վտանգը չօգնել է իր դռանը:

Որեւէ վտանգի երկիւղը պէտք է մեզ տիրէ այն աստիճան, որչափ դա հարկաւոր է այդ վտանգը լուրջ ու ինքնավստահ քայլերով ընդունելու. հակառակ պարագային երկիւղը դառնում է մի աղէտ, որ կաշկանդում է մեր միտքը, խանգարում է մեր անելիքը և մեզ բշտում դէպի այն կողմը, որ ամենից աւելի կորստաբերն է լինելու:

Ֆիզիքական բռնութիւնները անզօր են անդամալուծելու մի ժողովուրդ, երբ նա, թէև թուով փոքր, բայց օժտւած է քաջութեան ու տոկունութեան կուռ յատկութիւններով: Յուսահատութեան, վհատութեան մի

փոքր նշանը բաւական է երես տալու բունի ոյժին, նրան աւելի յանդուգն, աւելի անսովոր դարձնելու: Մեր ժողովուրդը թիւրք բունութեան հանդէպ միշտ յուսահատութեան սխալի մէջն է ընկել: Նա ամեն անգամ էլ դաւանափոխութեամբ ու օտարահապտակութիւն ընդունելու սպանալիքով է դիմաւորել թիւրքի հարածին, որ լաւ գիտէ հեգնել նման սպանալիքներ, և հէնց այդ պատճառով էլ հարածը շարունակ գոյութիւն է ունեցել, և եթէ նա երբեմնակի մեղմացել է, այդ էլ միայն ոյժ առնելու և աւելի զօրեղ թափով իջնելու վճատածի գլխին:

Ի հարկէ անսովորութիւն է անել այն, ինչ անկարելի է, բայց աւելի քան անսովորութիւն է չանել այն, ինչ կարելի է:

Կան խնդիրներ, որոնց մասին պէտք է մտածել դեռ վտանգը ներկայանալուց շատ առաջ: Հայաստանում ոչ մի քաղաք, ոչ մի գիւղ չի կարող ասել թէ վտանգը ակնբերէ չէր: Այդ ըէժիմի տակ սերունդներ են կրթւել և գիտեն թէ նա որչափ ընդունակ է անակնկալներ ստեղծել. իսկ վերջին քսան տարւայ պատմութիւնը ամբողջապէս անակնկալների խիտ շարքեր են: 95 թուականի մեծ ջարդերը յանկարծակիի վերագրելով՝ անպատրաստ գտնւելը մի կերպ հասկանալի էր. բայց ի՞նչ անուն կարելի է տալ նման մի ջարդի, եթէ նա վաղը տեղի ունենայ և հայ ժողովրդին գանի նախկին իր անփութութեան մէջ: Չէ՞ որ դա կը լինի ինքնասպանութիւն: Երկրի մէջ ո՞ր անհատը չը գիտէ, թէ անցեալում լոկ մի հրօցանով մի ամբողջ գիւղ է փրկւել: Նման հազարաւոր դէպքեր կան, շատ լաւ յայտնի նրանց, որոնք այսօր շտապում են ռուսական հիւպատոսների մօտ, օրթօդքս եկեղեցու գիրկը նետուելու: Ինչո՞ւ մի անգամ ընդմիջտ չը համոզուել թէ քանի որ մեզ վիճակած է ապրել անակնկալների աշխարհում, պէտք է միշտ էլ պատրաստ լինել նրանց սառնասրտութեամբ ու գիտակցօրէն դիմագրաւելու համար: Չէնքի անհրաժեշտութիւնն է շեշտուում ամեն մի քայլում մահի ու կողոպուտի այդ կլասիք երկրում, իսկ մեր ժողովուրդը դէպի այդ կարևոր առարկան հարկաւոր լուրջ վերաբերմունք չէ ցոյց տել: Ահա թէ ինչն է պակաս մեր ժողովրդին: Յեղափոխական տարրը լաւ գիտէ այդ, և նա իր կոչումի բարձրութեան վրայ կը գանւի որևէ պարագային. նա կ'անի ինչ թելագրում է նրա ոյժն ու պարտքը, բայց որչափ և նա ուժեղ լինի, անկարող է ամեն տեղ հասնել, ամենքին ղէնք մթերել: Դա պէտք է զգայ ժողովուրդը—և այդ պակասը ինքը պիտի լրացնի: Ընդհարութիւնը երբ իր հանգիստ օրերին անտարբեր է գտնուում դէպի ապագայ վտանգները, չի կարող շարունակել մնայ նոյնը, առանց ենթարկւելու վտանգի չարիքներին: Բարի տրամադրութիւններն ու ցանկութիւնները չեն փոխում մերկ իրականութիւնից մի շիւղ անգամ:

Թիւրք կառավարութիւնը վճուել է ոչինչ չը զիջել մեզ, քանի դեռ շնչում է: Նրա պայքարը հայկական դատի դէմ յուսահատական է և դրա համար էլ անողոք, այնչափ անողոք՝ պատրաստ զոհարեցրելու նրան իր շահերն անգամ. նա պատրաստ է իր գոյութիւնն իսկ վտանգել հայկական դատը թաղելու համար, որովհետև մեր դատի յաղթանակի մէջ է տեսնում իր կործանումը:

Նրա այդ յուսահատական ճիգերը մեզ աւելի քան գրաւական են մեր դատի յաղթանակին, մի յաղթանակ, որի հեռանկարը սիրտ ու ոգի տւեց մեր ժողովրդին տանելու տարիների զրկանքները. նոյն յաղթանակի յոյսով բեռնաւորած դէպի լաւագոյն ապագան՝ նա մարդու պատուաւոր կոչումով կրեց իր անտանելի խաչը և նոյն յաղթանակն ունենալու հաւատով նա արհամարեց մահը... և ապրեց:

Դա անցեալում.

Իսկ այսօր... Այսօր էլ այդ յաղթանակի գաղափարը վառ է ու կանգուն, քանի դեռ նրա համար մղուող պայքարը գոյութիւնն ունի: Ծով ցաւերի դէմ եղած պայքարը, ինչ ձևով էլ նա արտայայտւի, կեանքի վերածնութեան նախանշանն է. պայքարը որքան բուռն թափով տարւի, այնքան էլ կեանքը կուռ ու սեւական կը դառնայ. պայքարն է դարբնում կեանքը ձիգ դարեր ապրելու համար: Ամեն մի յուսահատ ոգի, վճատած սիրտ թո՛ղ դիմէ նրան և իր բազկին ու զէնքին վստահ՝ ապրի:

Այս անգամ էլ հայ ժողովուրդը թո՛ղ ապացուցէ, թէ ինքը բաղաբացիական հասունութիւնն ունի ըմբռնելու իրերի դրութիւնը: Թո՛ղ նա թիւրք ըէժիմի յուսահատական այս ճիգը, որ թերևս վերջինն է լինելու, իր համար յոյսի խորիսխ շինէ և գալիք ամեն մի վտանգի ու բռնութեան դէմ ոյժ մթերելով՝ պատրաստ լինի նրանց բոլոր զրկանքներին բաց ճակատով դիմագրաւելու, չը տատանւելով մի վայրկեան անգամ, թէ վերջնական յաղթանակը իրն է:

Հ Ա Մ Ա Կ Ր Ա Կ Ա Ն Կ Ո Չ Ի Ա Ռ Թ Ի Ի

Կը հրատարակենք հետեւեալ նամակը, որ Պելիգայի հայ ուրանդական մարմիններէն մէկը ուղղած է, ժրանտերէն լեզուով, Բրիտանիայի նամակաւարանի պրօֆեսօր Պօլ Էրէրային, ի պատասխան անոր հայ երիտասարդութեան ուղղած կոչիցի, որ հրատարակեցաւ „Իրօտակի“ 1906 թ. նոյեմբեր համարին մէջ:

„Իրօտակի“ միջոցով Հայ Երիտասարդութեան ուղղած ձեր այնքան իմաստուն օրքան գեղեցիկ կոչը մեր սրտերուն մէջ արձագանդ գտաւ, և ապերախտութիւն մը պիտի ըլլար, եթէ, թէև թէև մը ուշ, մեր շնորհակալութիւնը չյայտնէինք ձեզ և չըսէինք թէ ինչքան թանկագին են մեզ համար ձեր սրտապնդող խօսքերն ու ձեր բարեկամութիւնը դէպի մեր ազատագրումի դատը, որ ամէն բանէ առաջ արդարութեան դատ մըն է:

Իրօտակը, մեր ազատամարտին ուխտած և արի յառաջապահը, զուր տեղը չէ որ բաղխած է ձեր դուռը: Կարելի

Հ Ա Յ Ա Ս Տ Ա Ն Ի Վ Ի Ճ Ա Կ Ը

ԳՐՈՒԹԻՒՆԸ ՎԱՍԴՈՒՐԱԿԱՆՈՒՄ

Ստորև դրւած երկու պատճառով գրութիւններ, որոնք ստացել ենք Կ. Պոլսից, ուղղւած պատրիարքին Վանի Բաղաւակի Ժողովի կողմից, իրենց չափաւոր եւ պատճառակաւ-մեղմ սօսի մէջ իսկ կրկնուած են „Իրօսակ“ի ներկայ համարում սպւած Վանի թղթակցութեան բովանդակութիւնը: Եթէ հայ էթնոգրական դասն անգամ թրող կարգերի դէմ այդպիսի մի ակամայ նիչ է բարձրացնում, այլեւս հասկանալի է դառնում այն աղէթաւց վիճակը, որ թրում է ինչպէս Վասպուրականում, նոյնպէս եւ այլ հայաբնակ գաւառներում: Նոյն գրութիւնների հետ Պոլսից ստացել ենք եւ երկու հեռագիրների պատճեններ, որոնք պատրիարքին Վանի Բաղաւակի Ժողովից՝ իբր պատասխան նրա հեռագիր-հրատարականի եւ դիմումների:

Ահա այդ հեռագիրները.
 ա. Ծամուցւած գրութիւնները չը հասամ դեռ. առաջ-մորդմիդ ճամբու ըլլալով՝ հրատարակու տեղի չը կայ: Փետր. 13:

բ. Վանի աղքատաց եւ կարօտելոց մպաստ շնորհելու համար մորդիմ վեհապետութեամբ դիմելով՝ գրութիւնը խմորեցիմը: Փետր. 15:

ԱՌԱՋՆՈՐԴԱՐԱՆ ՀԱՅՈՑ 22
 Համար 71 22Ան, 29 յունւար, 1907

Մանգուպաթի Տ. Մարգրիտ Սրբազան Աւր-եպիսկոպոս բարձրագոնի Պատրիարք Հայոց,
 ի Կ. Պոլիս.

Ամեն. Ս. Հայր,
 Ստացանք Ձեր Ամեն. Սրբազնութեան՝ Համար 116՝ դեկտ. 15 թուակիր գրութիւնը, որով 'ի պատասխան մեր նպաստի խնդրանքներուն՝ նպաստից սնտուկի անբաւականութիւնը յայտնելով Հանդերձ, կը խոստանալիք զրամ ճարել դարձեալ ու զրկել մեզ 'ի նպաստ վիճակիս կարօտելոց: Ըստ ծանուցման յիշեալ գրոյն, 15 օսմ. ոսկի գումար մը ևս ստացանք Տօթթ. Բէնյոյզի ձեռամբ և հոգեշնորհ Տ. Ստեփան վարդապետին յանձնեցիք՝ Լիմ և Պտուց Անպատներու թեմական կարօտելոց բաշխելու համար:

Գծբաղդաբար, Սրբազան Հայր, հացի տագնապը օրէօր կը ծանրանայ և կարօտելոց թիւերը օրաւոր կը բազմանան: Բազմութիւնը ո՛չ միայն Առաջնորդարանս, այլ նաև Քաղաք. Ժողովոյ անդամոց տուններն ու գործատեղիները կը խռնւին, մինչև իսկ մեր ու անոնց երթ ու դարձը խափանելով, իրենց ու զաւակաց անթութութիւնը կը յայտնեն ու հաց կը խնդրեն: Սրբա իրենց կերած հացի նմոյշը կը բերեն մեզի ցոյց տալու, զոր անկարելի է որ մարդ կրնայ տեսնել առանց գանելու և որու մէջ բացի ալիւրէ ամեն տեսակ բան կը գտնուի՝ թեփ, յարդ, խաղողի կուտ և այլն:

Մեր ունեցած գումարները Ս. Ծննդեան տօնին առթիւ գրեթէ բաշխեցիք և նորէն նպաստելու բան մը չունինք, ուստի անպատասխանի կը մնանք 'ի տես այսչափ թշուառութեան, որուն դարման մ' ընելու անկարող եմք: Այս պայմանաց ներքև ո՛չ մենք և ո՛չ Քաղաք. Ժողովոյ անդամք չենք կարող պաշտօնիս շարունակել վասնզի ի՞նչպէս կարելի է լուրջ աշխատութեամբ զբաղիլ քանի մը դռներէ ներս փակուած, և որք հարկւրաւոր կարօտ անձերով պաշարուած

ցական տարտամ բառեր չէ որ լսելի կ'ընէք. օ՛, այնքան յաճախ գրութեան և պերճախօսութեան բոլոր բանաձևերը մեզ ողորմութիւն տրուած են, կարեկցութեան այդպիսի ծաղրով վիրաւորելով մեզ մեր հաւաւոր տառապանքին մէջ: Ի՞նչքաններ կան որ բարի ըլլալու առիթի կրպակներ զոհերու վրայ դամբանականներ արտասանելով, առանց սակայն մտահոգութիւն ունենալու պաշտպանել վիրաւորած բայց կենսալից անիրաււածը քանի ողջ է: Գուց խրախուսանքի և յոյսի սրտաբուղիս և սրտի խօսող բառեր ունիք մեզ համար, ու համակիր մեր դատին և բաղձացող անոր յաղթանակին, կը յորդորէք որ արթնամտութեամբ զինաւորուիք վաղան հաւանականութիւններուն արժանի ըլլալու համար:

Մեր տանջանքներէն քանի մը դառն և շատ սուղ արժող դասեր ունինք: Հիմա է միայն, այնքան դառն յուսախաբութիւններէ ետքը, որ այլևս պղտոր չենք տեսներ իրականութիւնը և ենթադրութիւններով չէ որ կ'առաջնորդուինք: Այնքան շատ պատճառներ կային որ Եւրոպան, ճշտենք բառը, դիւանագիտական Եւրոպան, մեզ չլքէր կատարութիւններու ամենէն վայրագին ձեռքը, նոյնիսկ այն ժամին, երբ կարմիր Սուլթանը զարհուրելի բայց կանոնաւոր ջարդեր կազմակերպեց՝ ամբողջ ազգաբնակչութիւն մը մահաւան տասանորդի ենթարկելով: Ծոզներուն վրայ Եւրոպայի զրահաւորները և մեր լեռներու ետեւէն քրիստոնեայ բանակներ կ'ընդնշմարէինք նոյնիսկ այն վայրկեանին, երբ դահիճներուն ձեռքերը կը կարծրէին մեր արիւնովը: Սակայն ոչ մէկ միջամտութիւն «Անգլիայ զրահաւորները չէին կարող Արարատ բարձրանալ» և ուստական զինաւորները տաճկական սահմանազուխը կ'անցնէին թուրք սուրերուն դէմ՝ յաղթական Հայ կողմէնքը յօշոտելու համար միայն: Նիկիոյ Բ-ի, Վիլհէլմ Բ-ի, Սալգարիի և Հանօթոյի Եւրոպան մէկ կողմէն խրախուսեց թագակիր մարդասպանը և միւս կողմէն, ինդճի հանդարտութեան համար, մեզի զարմանքի և կարեկցութեան բառեր ալ թոթովեց, և թողուց ամեն բան «իրենց բնական ընթացքին»: Աւ ո՞րքը անգամ մըն ալ պաշտօնապէս և յաղթանակապէս տունեցաւ այն օրը, երբ Եւրոպան, սեղանաւորական անխոստովանելի հաշիւներով և շատ ներդաշնակ ու սրտառուջ համախոհութեամբ մը, հայկական ջարդերու վաղորդայնին, շնորհաւորեց դեռ արիւնի գինովութենէն դեղեւուն Սուլթան Համիտ 25 ամեայ թագաւորութեան տարեդարձը:

Մեծ ջարդերուն յաջորդեցին մասնակի, գրեթէ անուղղակի, բայց յարատև ջարդեր, ընկերացած անօրինակ հալածանքներու և յափշտակութիւններու: Ամենէն վատը զինաւորներուն և ամենէն անարդէ թիւըներուն՝ կատարութիւնէն քաջաւերած՝ կարող է անպատիժ խաղալ մեր պատիւին և կեանքին հետ. այդ պարագային՝ մեր կողմէն որևէ դիմադրութիւն կը նկատուի անպատճառութիւն և իբրև այդ՝ կը հարաւաճուի: Բայց կարելի է միթէ հանդուրժել և «չապտամբել» ինչ բախտ մեր բախտը, և ինչու է որ այսպէս անարդարօրէն դատապարտուած պիտի մնանք այս դժոխային կեանքն սպրեւել: Բայց յոյս ունինք որ սագայէլի ուժը պիտի խարտակի վերջապէս և Արդարութիւնը պիտի արշարուսէ մեր գեղեցիկ երկինքին տակ, որովհետև հաւատք ունինք դէպի քաղաքակրթութեան հրաշքները, ըլլալով ինքնինիս քաղաքակրթութեան բանւորներ արհաւիրքներու այն երկրին մէջ, որ թուրքիս կը կոչուի, և հաւատք նոյնպէս՝ դէպի յաղթական ապագան:

Մեզ կը վատահայնէք որ հասարակական կարծիքը մեզ հետ է, և այլևս հասարակական կարծիքի ուժը անձնելի է: Աչինչ այնքան միթարակիան է որքան այդ հաւատաւորները, որուն անպարտաւորութիւնն ունինք և կը յուսանք, ձեզ պէս և ամէն անոնց հետ որոնք համարաշխութեան և եղբայրութեան թագաւորութիւն մը կ'երազեն, որ դիւանագիտութեան խողերը տեղի պիտի տան օր մը Հասարակական կարծիքին առջև և անոր դատաստանին պիտի կոչին: Ո՞րքադործն ու իր մեղակիցները, Բայց մինչև այդ օրը մենք պիտի տառապինք և պիտի դիմադրենք և պիտի յուսանք, միշտ տոկուն այն հաւատքովը որ մեզ կը զինէ:

են.— մեծ մասամբ կին ու տղաներ, որոնք կը գողան ցուրտէ՛ մերկ ու անօթի:

Կարծես այս Աստուածային պատուհասը բաւական չը լինէր, կառավարութիւնն ալ ամենայն խստութեամբ հին պաքայէ արոց հաւաքման սկսած է, տաճկաց 1302 թւականէն սկսեալ մինչև օրս, առանց ուշադրութեան առնելու պաքայէ արոց համար եկած վերջին հրահանգները, որոնց համաձայն անկարողներու պարտքերը շնորհւած են, իսկ կարող համարուածներին ալ չորս տարւան վրայ պիտի գանձւին չորս վճարուով: մինչդեռ այժմ առհասարակ ամենքէն ալ կը պահանջուի անխտիր, ու ոստիկաններ տուներ մտնելով, ինչ որ գտնեն դուրս կը հանեն ու կը ծախեն. թէև ունեցածնին ալ աւելորդ կարասիք մը չէ, իսկ տաւարներն ալ շատ անգամ քաղաքացիներէ կամ քիւրդերէ կիթ կամ փոխ բերած են, իրենց տղայոց գոնէ թանապուր մը կերցնելու յուսով:

Անցեալ տարի ԱԵՏ. Կայսրը տեղւոյս կարօտութիւնը լսելով, 10000 քիլօ արմտիք բաշխելու հրաման ըրաւ. բայց անգործադրելի մնացած ըլլալով, տարւոյս աւելի սաստիկ կարօտութեանց հանդէպ ևս փոխանակ դարման խորհելու, քսան տարւան պաքայէները խստութեամբ հաւաքելու կը ձեռնարկուի, առանց մինչև իսկ միտ դնելու այդ առթիւ եղած հրահանգներուն և տրւած դիւրութիւններուն: իսկ յետեալ տուրքերը մեծաւ մասամբ այնպիսեաց մօտն են, որոնք կամ նախորդ դէպքերու ատեն մեռած են կամ գաղթած և կամ բացարձակապէս անկարող են. բայց ասոնց բոլորի պարտքերն ալ գիւղէն կը պահանջին ամբողջովին:

Արդ, Սրբազան հայր, այս պարագային ինչ ընելիքնիս չը գիտենք. սովեալ ժողովրդեան հացը մտածենք, եթէ ոչ տուրքը Աւստի արժան դատեցինք խնդիրը Ձեր Ամեն. Սրբազնութեան բարձր ուշադրութեանն ներկայացնել վերստին և խնդրել որ՝

ա. Անայ ժողովրդեան հացի այս ծանր տագնապը շնորհ ընէք Կայսեր. բարձր գթութեան ներկայացնել և խնդրել Նորին Կայսեր. ԱԵՏփառութեան բարձր Շնորհը Թէև հրաման եղած է որ 2000 տեղական չափով արմտիք սերմնացուի համար երկրագործական սընտուկէն փոխատուութիւն մը ըլլայ գարնան, բայց ատիկայ թէ անբաւական է և թէ մանաւանդ սովեալ ժողովրդեան ուտելու հաց պէտք է, որպէսզի չը մեռնի մինչ սերմնացուի ատեն.

բ. Նպաստի նոր ու կարևոր գումարներ փութացուներ, սովեալ ազգայիններուն բաշխելու հացագնի համար.

գ. Հրաման ղրկել տալ, որպէսզի ներկայ հացի տալիս նապին ժամանակ հին պաքայէ տուրքերն չը հաւաքուին առայժմ, մինչև որ հացի տագնապը վերնայ, իսկ այնուհետև ալ հրահանգներու տրամադրութեանց համաձայն հաւաքուին.

դ. Փութացունել տալ վիճակիս նորընտիր Առաջն. Տեղապահի ուղեւորութիւնը ՚ի վիճակն և զմեզ ազատել սոյն ծանր բեռան դժուարութենէն:

Մնամք խորին որդիական յարգանք՝

(Ստորագրութիւն)

Ա.Ո.Ա.ՆՈՐԴԱՐԱՆ ՅԱՅՈՑ

Վան, 5 փետուար, 1907

Համար 85

Ամենապատիւ Տ. Մաղաքիա Սրբազան Արք.Նպիսկոպոս Բարձրաշնորհ Պատրիարք Հայոց,

ի Կ. ՊՈԼԻՍ.

Ամեն. Ս. Հայր,

Նահանգիս նորընտիր վսեմ. կուսակալի տեղ հասնելէն ի վեր, սաստիկ խստութեամբ ձեռնարկուած է յետեալ (պաքայէ) տուրքերու հաւաքման, ինչպէս որ նախորդ յունվ. 29 թուակիր գրով մը ծանուցինք արդէն: Նախորդ ծանօթ դէպքերու պատճառաւ պաքայէ արոց քանակութիւնը մեծ գումարներու կը հասնի. յիշեալ պատճառներէն կարևորներն են.

ա. Դէպքերու ժամանակ բոլոր գիւղերու մէջ ընդհանուր կերպով, իսկ քաղաքիս թաղերու մեծագոյն մասին մէջ կառավարական արոց բոլոր մազպաթաններն, իլմոխապէրներն և ամէն տեսակ հաշիւները փճացան, այնպէս որ դեղացի և քաղաքացի ժողովուրդը անծանօթ է բոլորովին իր պարտած արոց քանակութեան, և եթէ կառավարութեան տոմարներու մէջ այդ բանակութիւնը որոշ է, բայց մէն մի անհատի պարտոց քանակութիւնը իսպառ անծանօթ է:

բ. Գիւղացի ու քաղաքացի հասարակութիւնը ի հաշիւ արոց պաշտօնական վճարումներէն ի զատ, ուրիշ շատ մը վճարումներ ալ ըրած են կառավարական հարկահաւաք-ոստիկանութեան և ուրիշ պաշտօնեաներու պարզ տոմսակներով, որք նախորդ դէպքերու ատեն առհասարակ փճացած ըլլալով, հարկատու ժողովուրդը այժմ տոմսակներով եղած վճարումները ի հաշիւ իր պարտոց հաշուկցելու անկարող կըլինի:

գ. Դէպքերը պատահելէն յետոյ Կայսեր. Իրատեով հրամայեցաւ, որ դէպքերու ատեն մեռնողներու կամ ուրիշ երկիր գաղթողներու զինւորական տուրքին մնացեալ պարտոց գումարը Ճշտելով՝ զեղջի պատկանեալ գիւղերու կամ թաղերու զինւորական արոց գումարէն, բայց այդ քննութիւնը և զեղջումները տեղի ունեցած չեն բնաւ:

դ. Երկու տարի առաջ, յետեալ արոց հաւաքման համար հրատարակուած հրահանգով, կարգ մը դիւրութիւններ շնորհւած են հարկատու ժողովրդեան, որոյ համաձայն գիւղացոց ոմանց անունով նշանակուած թէմէթութուի և աղքատաց տնակներու կալուածական տուրքերը շնորհւած են, ինչպէս նաև գիւղացոց խմբովին գնած տասանորդական արոց մնացորդ գումարներն. իսկ զինւորական արոց ցանկերն ևս ըստ նախորդ Կայսեր. իրատեին սրբագրելով, մնացեալ արոց գումարներն չորս տարւան պայմանագիրով վճարելու դիւրութիւն տրւած է:

Այս և ուրիշ պատճառներով, ըստ օրինի որոշուած սրբագրութիւնը և յապաւմունք տեղի ունեցած չըլլալով, յետեալ արոց գումարները շատ մեծ քանակութեան կը հասնին, զորս տեղական կառավարութիւն ամենայն խստութեամբ հաւաքելու սկսած է այնպիսի ատեն մը, երբ հացի տագնապ ու սով տիրած է մեծ սաստիկութեամբ, և սովեալ ժողովուրդը նպաստամատոց մարմիններուն դիմում կ'ընէ ի խնդիր հացի. իսկ այս պարագային հարկահաւաք-պաշտօնայք, գիւղերու մէջ մանաւանդ, անհատներու պարտքը չը ձանձնալով, յետեալ արոց բոլոր քանակութիւնը գիւղի

Համայնքէն կը պահանջեն և կարող համարուած անձանց տուները մտնելով դուրս կը հանեն ամեն ինչ՝ կարասի, ուտեստ, կով ու ոչխար, զորս կարենան գտնալ և կիսազնի ծախելով կը գանձեն ի հաշիւ յետնեալ տրոց, թէ և այն գիւղացին, որմէ բռնի կ'առնեն գտածնին, բնաւ պարտք ալ ունեցած չըլլայ, կամ առնուած կարասին կամ ուտեստը անոր աւելորդներէն չըլլայ և կամ քաջած կով ու ոչխարը գիւղացիի սեփականութիւնը չըլլայ, այլ քաղաքացիներէ կամ քիւրդերէ կիթ կամ փոխ բերած ըլլայ:

Սոյն պարագային մէջ անհնար է որ աղքատ ժողովուրդը կարող ըլլայ տարիներէ ի վեր դիզուած պարտքը վճարելու, որովհետև ամէն մի գիւղի կամ թաղի պարտքը 1000—1500 օսմ. ոսկիի կը հասնի, որ եթէ նոյն գիւղի կամ թաղի մէջ գտնուած մի բանի կարողներէն կամ կարող համարուածներէն առնել, ինչպէս կը պահանջուի այժմ, ընդհանուր սնանկութիւն մը յառաջ պիտի գայ, ինչ որ հակառակ է բնական Վայսեր կառավարութեան համբաւեալ արդարասիրութեան ու նաև երկրի ընդհանուր շահերուն իսկ այս պարագաները քաջ ճանչնալով՝ նախորդ վսեմ կուսակալն յետնեալ տուրքերու հաւաքումը յետաձգած էր ցայսօր:

Այս պարագաները ու ընդհանուր տեսութիւնները ներկայացնելով Չեր Ամեն. Սրբազնութեան բարձր ուշադրութեանն, կը խնդրեմք ներկայացնել զանոնք Վայսեր. բարեխնամ կառավարութեան բարեհաճ նկատառութեան և յետնեալ տուրքերու շնորհումը խնդրել բացարձակ անկարողներու համար: Իսկ հակառակ պարագային, եթէ յապաղեալ տրոց սոյն խիստ գանձումը շարունակելի և անկարողներու բաժին տուրքը կարողներէն կամ կարող համարուածներէն պահանջելի և առնելի կը վախցուի որ ծանր հետևանքներ յառաջ գան, ինչպէս կ'ըստ փոխ ու թիւնք և ժողովուրդեան աստանդական ցրումը: Արդէն գիւղացիք Առաջնորդարանն գալով, այս տեսակ մտքեր կը յայտնեն այժմէն:

Վպասելով Չեր Ամեն. Սրբազնութեան բարեհաճ նկատառութեան և տնօրէնութեան,

Մնամք խորին որդիական յարգանքով
(Ստրագրու. քիւն)

ԹԻՒՐԷ ԶԱՐԺՈՒՄԻ ՆՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

ԿԱՐԻՆ, 22 մարտ

Կառավարութիւնը թիւրք ժողովրդի դիմագրութեան դիմաց գիջեց: Այս զիջումը իր դիւանագիտական յարաբերութիւններու մէջ ըրած զիջումներու պէս, յայտնեցաւ շնորհքի բողով ծածկուած, այսինքն՝ Ն. Կ. Ա. Սուլթանը իր մշտաբողիս բարձր հոգածութեամբ, նրկատի առնելով իր հաւատարիմ հպատակներու վիճակը՝ հետևեալ շնորհքները բարեհաճեցաւ բաշխել. ա. կը ներէ յանցանքը անոնց, որոնք հոկտեմբերէն խառնակութիւններու միջոցին մարդասպանութիւն գործեր էին, բ. կը ներէ արսորի դատապարտուածներու պատիժը, գ. կիջեցնէ կենդանիներու տուրքը 10-էն 3 դահեկանի և գ. կը հրահանգէ անձնական

տուրքը (շախտի վերկի) գանձել միմիայն հարուստներէն և այն ալ քիչ քանակութեամբ:

Կառավարութիւնը կը յուսար որ այս շնորհքը, հետագրով հաղորդուած վալիին, անմիջապէս պիտի անհետացնէ ժողովրդի դժգոհութիւնը, և կազմակերպուած ընդդիմադիր տարրը ուրախութեամբ ընդունելով կայսերական այս անսահման շնորհքը, ամեն բան իր նօրսերական այս անսահման շնորհքը, ամեն ո՛վ պատրանք... ժողովուրդը ամենայն անտարբերութեամբ և մինչև իսկ արհամարանքով վերաբերեց դէպի այս յգերագոյն շնորհքները. նա ոչ միայն այս տուրքերու բողովովին վերցելիլը կը պահանջէ, այլև տրամադիր է ընդհանուր բեթօրմներու պահանջներ դնել: Ի՞նչ պիտի ըլլայ երկու կողմերու ապագայ բռնելիք ընթացքը. այժմեանէ չենք կարող որոշ բան մ'ըսել: Թիւրք ժողովուրդը տեսնելով իր ընդդիմութեան դրական արդիւնքը, կը խրախուսուի և հետզհետէ համոզում գոյացնելով այս ուղղութեան օգտակարութեան մասին, աւելի պահանջուող կը դառնայ, իսկ կառավարութիւնը իր տեսակի մէջ եզակի այս շարժումէն կատաղած և միւսնոյն տեսն շարած՝ դեռ կը վարանի կարուկ և վերջնական մտքերը կը յուզին և օրէօր կը սպասուի աւելի բռն, աւելի ծանրակշիւ դէպքերու:

Այս բոպէիս լսեցինք, որ Տրապիզոնի զինուորական ընդհանուր հրամանատարը զարնուած է: Կուսակալը շատ մեծ երկիւղ ունի. դուրս չըլլեր:

ՏՐԱՊԻԶՈՆ, 24 մարտ

Տրապիզոնի վիլայէթին կուսակալ Բէշատ պէյ, որ թմրած, արբեցող բողովովին անպէտք դարձած մարդ մ է, աւելի բարձր թոշակով Գօնիայի նահանգին վալի կը նշանակուի և կը մեկնի Պօլիս, ուր կրկնակի գնահատուելով իր ծառայութիւնները, առանց Գօնեա գնալու՝ Բուսէլի մէջ Ագրիանապօլի վալիութեան կը կոչուի: Բէշատ պէյ ոչ միայն մեր վիլայէթին ունէ մէկ գործին վրայ մտածած չէր, այլև լայնութիւն ունէ մէկ գործին վրայ մտածած չէր: Իրեն ներկայացուած խնդրագրերն անգամ անձամբ հէլիքն էր ընել, և եթէ երբէք իր գրով հէլալէ պատահէր, շատ անգամ փոխանակ պատկանեալ պաշտօնատան հէլալէ ընելու, սխալ տեղ մը կը յանձնարարէր: Անգամ մը իր վրայ պահանջ ունեցող մը, ճարը հատած, ինդրագիր մը ուղղակի իրեն կուտայ և դրամը կը պահանջէ, մեր թմրած մարդը առանց կարգաւորութէ ի՞նչ բան է գրուածը, դատարանին կը յանձնարարէ: Սակայն ընթերցողը թերևս մտածէ թէ ուրեմն ի՞նչ բան կայ, որ ասանկ մարդ մը քանի մը օրուան մէջ կը յաջողի երեք կուսակալութիւն փոխել. ասիկա մէջ կը յաջողի երեք կուսակալութիւն փոխելու անգամ հէլալէ պատահէր է համիդեան բեթիմին ծանօթ եղողներուն շատ պարզ է համիդեան բեթիմին ծանօթ եղողներուն նա Մապէնի պաշտօնաթիւ Թահսին փաշային պաշտօնաթիւն է, և յայտնի բան է, թէ մեր երկրին մէջ պաշտպանութիւն վայելելու համար ընդհանրապէս ի՞նչ միջոցներու պէտք է դիմել. ո՛վ գիտէ թէ տարեկան ի՞նչ խոշոր գումար մը կը վճարէ Թահսին փաշային. բանի մը ամիս առաջ ալ մի գեղանի չէրբէզուհի խրկեց մը ամիս առաջ ալ մի գեղանի չէրբէզուհի հաւատարմութեան յիշեալին՝ իբր նշան իր անկեղծ հաւատարմութեան: Ասոնք սովորական բաներ են մեր կեանքին մէջ: Անոր տեղ նշանակուած Զիյվէր պէյ, որ դատական նախա-

բարութեան մէջ 38 տարիէ ի վեր կրօնից տեսուչ էր, գալով գործի ձեռնարկեց. թէև այժմէն չէ կարելի որոշ կարծիք յայտնել, սակայն այնպէս կը թւի թէ Զիյվեր պէյ իր նախորդին նման մեռած մարդ մը չէ տեսնենք:

Կուսակալի փոփոխութեան յաջորդեց զինւորական հրամանատարինը, սակայն ասիկա եղբրական ձևով մը: Ամսոյ 2-ին, ուրբաթ օր, ահագին բազմութիւն մը իսլամ հաւատացեալներու, կառավարութեան շէնքին մօտ գտնուող մզկիթին մէջ ցերեկեան նէմազը ընելով, երբ դուրս կելլէր, զինւորական միւլազիմ Հաճի էֆէնտի կը մօտենայ հրամանատար ֆէրիզ-Համդի փաշային և անկէ բան մը կը խնդրէ: Փաշան արհամարական շեշտով մը կը պատասխանէ և ահա Հաճի էֆէնտի անմիջապէս կ'ողղէ ատրճանակը Համդի փաշային դունչին և մէկ հարւածով գետին կը փռէ տակառանման փաշան. երկրորդ գնտակ մ'ալ գետինը պարպելով կաշխատի ճամբայ բանայ, սակայն անգիտակից թիւրք խուժանը պաշարելով կը բռնէ զինքը:

Հրամանատարը կառքը դուրելով տուն կը փոխադրուի, ուր դեռ չը հասած՝ վերջին շունչն ալ կը փչէ և յաջորդ օրը հանգիստտեսներու հոծ բազմութեամբ մը կը թաղուի նախորդ վալի Գադրի պէյի մօտ, որու գործակցութեամբ սարքեցին 1905-ի կոտորածը և հարկերու անմեղ հայերու կեանքը ոչնչացնելով՝ այնքան ընտանիքներ խեղճութեան ու թշուառութեան մասնեցին:

Թիւրք կեանքին մէջ հազարաւոր յանդգնութեան այս օրինակին շարժառիթը ի՞նչ էր արդեօք: Միւլազիմ Հաճի էֆ. երջրումցի, 35-40 տարու, չերքեզ հազարապետի մը որդին է: Իբր յիսնապետ, իր թուշկը, թայինով միասին, հազիւ երեք օսմ. ոսկի կը բռնէր, միայն թէ իր հօր մահուան հետեանքով մօրը յատկացած թէգաիւրդի ամսականով միասին բազմադամ ընտանիքը հազիւ ապրուստ մը կընէր, և երբ մօր 18 ամսականը, իրեն ալ 5—6 ամսականը անգանձելի մնան, ի՞նչով ապրեցնէր ընտանիքը: Միշտ կը դիմէ կառավարութեան, օգուտ չ'ընէր. Պօլիս կը հեռագրէ, հրաման կուգայ որ անմիջապէս վճարին իր ամսականները. կը վճարեն միայն մաս մը. արդէն այդ հրամանները աչքի փոշի փչելու համար են. մէկ կողմէն ատանկ հրամաններ կուտան, միւս կողմէն պատուաստ դրամը Պօլիս կը քաշեն: Աերջապէս սպանութեան դէպքէն տաս օր առաջ, երբ կրկին կը մերժուի, կառավարութեան հաշակալութեան միւլազիյի փառաւոր ապտակ մը կիջեցնէ. կուսակալը զայս լսելուն պէս, խիստ նամակ մը կը գրէ զինւորական հրամանատար Համդի փաշային և անոր պատժելը կը պահանջէ, որով երեք օր բանտը կը մնայ: Նա շատ անգամներ իր մեծաւորին՝ Համդի փաշային դիմելով՝ ամսականները կ'ուղէ, կ'աղերսէ, կը թախանձէ, սակայն կուշտը անօթիին մանր կը փրթէ: Փաշան ոչ միայն ահագին հարստութեան տէր է, այլև իր ամսականները օրըօրին գանձած է. նա կառավարութեան սընտուկէն պահանջ չունի, և այս բոլորը գիտէ խեղճ Հաճի էֆէնտին, որուն դիմումներուն, աղաչանքներուն գօմանտանը միշտ արհամարանքով կը պատասխանէ: Հաճի էֆէնտի լեցւած այս մտածումներով՝ վերջապէս

կը վճռէ սպաննել իր անկարեկիր և անխիղճ մեծաւորը և կը գործադրէ իր վճիռը:

Կուսակալը անմիջապէս նախնական քննութիւն մը կատարելով՝ դէպքը կը հեռագրէ պալատ, ուրկէ հասած հրամանին համաձայն՝ նոյն գիշերն իսկ գերապետի մը նախագահութեամբ զինւորական դատարան մը կազմելով՝ մահուան կը դատապարտեն յիսնապետը:

Հարցաքննութեան ժամանակ շատ մը հարցումներ կատարուեցին նաև թէ հայ բարեկամներ ո՞նչի ո՞րոնք են, վերջերս որ հային հետ տեսնած է, և այլն. նոյնպէս ուզած են հասկնալ թէ այս սպանութիւնը արդեօք կապ ունի՞ Էրզրումի խռովարար թիւրքերուն հետ: Աներկիւղ Հաճի էֆ. կտրուկ կերպով պատասխանած է, թէ աւելորդ են այդ հարցումները, թէ իրեն եղած անիրաւութեան և իր բազմադամ ընտանիքին թշուառութեան պատճառաւ ինքը տաս օրէ ի վեր վճռած էր սպաննել գօմանտանը և հաշակալութեան պետը, սակայն կը ցաւի որ միայն մէկը յաջողեցաւ սպաննել:

Զինւորական ատեանը իր վճիռը Պօլիս հաղորդելուն պէս, փոխանակ հրաման տալու, որ վճիռը գործադրեն, ոճրին շարժառիթը փնտռել կը հրամայուի, և արդարև թիւրք կառավարութեան համար աւելի նպատակալարմար է որ շարժառիթը խելագարութեան կամ նման բան մը դուրս գայ, բան թէ լուրջ մտածման արդիւնք: Տեսնենք ի՞նչ ձև կուտան գործին: Ներկայ բէժիմը խեղաթիւրելու, խափելու, կեղեքելու, ձնչկու ոչնչացնելու բէժիմն է:

Թիւրք դէրվիշ մը, որուն հետ Հաճի էֆ. յարաբերութիւն կ'ընէր, ձերբակալեցաւ: Մայրն ալ անմիջապէս Պօլիս մեկնեցաւ իր զաւկին համար աշխատելու:

Թիւրք ժողովրդեան մեծագոյն մասը համակրութիւն և յարգահատանք ցոյց կուտայ յիսնապետին. շատ քիչերն են որ կը ցաւին Համդի փաշային մահուան վրայ: Նոր գօմանտանը պիտի գայ Գ. զօրաբանակի կերտնէն, Երզնկայէն:

Չը մտնամ ըսելու, որ գանւեցան յոյներ, որոնք սպանութեան դէպքը լսածնուն պէս, սկսան խօսիլ թէ գօմանտանը զարնողը հայ է, և ասիկա ըրին՝ թիւրք խուժանը կրկին հայերուն դէմ գրգռելու համար, որմէ իրենք մեծ չափով պիտի օգուտէին, ինչպէս օգուտեցան 1895-ի կոտորածի ատեն, յիմար թիւրքերուն ձեռքէն ոչինչ գնով ծախու առնելով կողոպուտը, ինչպէս և սպանած կամ նիւթապէս ոչնչացած հայոց տղերք գրաւելով հրապարակին վրայ:

Հ Ա Ս Ի Դ Ե Ա Ն Բ Ո Ն Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ն Ե Ի

ՎԱՆ, 7 մարտ

Նոր կուսակալը իր պաշտօնի գլուխն անցնելուն պէս, իբրև խորամանկ վարչագէտ (Տաճկաստանի վարչական ձևերին լաւածանօթ), ուզեց նախ գանձարանը լեցնել, ապա կշտացած պաշտօնեանները գործի դնել: Եւ անմիջապէս, մինչև այժմ չը տեսնուած գարշելի միջոցներով (բռնութիւն, ծեծ, բանտարկութիւն), սկսեց

կա՞յ արդեօք մարդկային և պետական արժանապատուութեան ու արգարութեան ամենափոքր նշոյլ մը: Կառավարութիւնը գիտէ, թէ գիւղացին որքան կը սիրէ իր հողը, որքան կապւած է անոր, և որպէսզի կարելի լինի խզել անոր իր երկրի հետ ունեցած ամենահաստատուն կապը, պէտք է խել անոր ձեռքէն իր հողը: Միտքը ճիշտ է, ուրեմն պէտք է դիմել նպատակին: Եւ միջոցներ չեն որ պիտի պակսին անարգ կառավարութեան:

Հարկահաւաքներ, միշտ հոգեառ հարկահաւաքներ, ընցւեր են գիւղեր. կը պահանջեն մեռած, կորուած, փախած մարդոց և նորածին տղայոց հարկերը: Ուրկից տալ: Միջոցը գտած է ինքը, կառավարութիւնը: Հարկահաւաքներու մօտ կը տեսնես հարուստ քիւրդեր, երբ գիւղացին այսքան ծանր տուրքերը մի անգամէն վճարելու իր անկարողութիւնը կը յայտնէ, հարկահաւաքը կը պատասխանէ. «Պէտք ունեցած պարտքերը այս բէկերը պիտի վճարեն, պայմանով որ յետոյ դուք անոնց վճարէք» և առանց ուշադրութիւն դարձնելու գիւղացոց լաց ու կոծին, քիւրդը կը հանէ քսակը և գիւղացոց ներկայութեանը ոսկիները կը համրէ պաշտօնեային: Եւ երկար չը տւեր—քիւրդը իր վճարածին տասնապատիկ արժէքը ունեցող կաւածները կը խէ և կ'իւրացնէ:

Շատ պատահած են այսպիսի դէպքեր Խնուս և ուրիշ տեղեր, և անտուն, անապաստան գիւղացիք դիմեր են քաղաք բողոքելու համար. իսկ կառավարութիւնը կը պատասխանէ թէ ոչինչ կրնայ ընել, քանի որ կաւածներու գինը արդէն ստացւեր է:

Այժմ հաստատուած իրողութիւն է, որ կառավարութիւնը որոշեր է Հայաստանը պարպել հայերէն: Ռուսական հպատակութիւն ընդունելու վերջին գիւղացիական շարժման առթիւ կուսակալը հարցուցեր է Պօլիս թէ՛ կարելի է արդեօք թոյլատրել և ո՞րչափ մարդկանց միանալ: Պօլսէն հրաման ստացւած է՝ թոյլատրել որչափ որ ուզեն, թոյլատրել ամբողջ գիւղերով, գաւառներով, այնպէս որ որքան կարելի է քննեն ճշտութեամբ թիւր: Կեդրոնի այս հրահանգը դեռ գործարդութեան չը դրւեցաւ, որովհետեւ Ռուսաստանը չընդուներ հպատակաթող հայերը իր երկրի մէջ. ցաւելով պիտի ըսել, որ ամբողջ հայ գիւղացիութիւնը պատրաստ է ձգել իր երկիրը, միայն թէ օտար տէրութիւն մը զինք ընդունի:

ՏՐԱՊԻՉՕՆ, 13 մարտ

Փետրւար 18 թւակիր նամակովս պատմած էի մեր շրջակայ գիւղերու մէջ վերջին դեկտեմբեր և յունւար ամիսներուն պատահածները: Ասով ընթերցողները չը կարծեն թէ քաղաքացի հայը հանգիստ ձգւած է, բնաւ երբէք. փօլիսները, լրտեսները գիշեր ցորեկ կը հետեւին քիչ շատ կասկածելի դարձած հայուն, անոր ամեն մի շարժումը կը տեղեկագրեն ոստիկանապետ Հիւսէյն Բուհի էֆէնդիին, որուն բոլոր կարողութիւնը կը կայանայ գլխաւորաբար կաշառք քաշելու գործին մէջ. սակայն նա ունի իր բով խորամանկ աղւէս մը, դօմիսէր Հագգը էֆ., որը կը լրացնէ ոստիկանապետին պակասը: Ասանկ մարդերով կազմած ոստիկանութիւնը բան գործ ըրած է հայերը ձերբակալել դրամ քաշել, անցագրի դժարութիւն յարուցանել, վերջա-

պէս ամեն կերպով հալածել խեղճ հայը, որը, եթէ այսպէս շարունակի ներկայ դրութիւնը, կամաց-կամաց հրէական շատ մը յատկութիւններու պիտի տիրանայ: Տաճիկ սրիկաներ սանձարձակ կը շարունակեն իրենց շահատակութիւնները: Գիշեր մը, նաւավար Պետրոս Տեօքմէճեան երբ կնոջը հետ տուն կը վերադառնար, թաքսիմ կուցած տեղը, թուրք սրիկաներ անոնց ետեւէն հրագէն կը պարպեն, սակայն բարեբախտաբար գնտակը կը վրիպի. քանի մը ամիս առաջ ալ թիւրք սպայ մը խաղի համար օղիին գաւաթը յիշեալներուն տղին գլխուն վրայ դնելով՝ նշան առած և տղան սպաննած էր առանց ուէ պատժի ենթարկւելու: Փչացած ոստիկանութիւնը, որ հային համար միշտ արթուն կը հսկէ և ինքը առիթը կը ստեղծէ հայեր ձերբակալելու, բնաւ չի հետևիր՝ ոչ տղան սպանողը և ոչ ալ ծնողքին վրայ զէնք արձակողը գտնալու համար:

Ուրիշ դէպք մ'ալ: Տեղուր Մախոխեան յանձնակատարի տունը կըզբաղի նաև իտալական նաւերու գործակալի պաշտօնով. պ. Քրիստոստուր Մախոխեան, որ բաւական ատենէ իվեր Պարթուկէն Եգիպտոս անցած էր, կ'ուզէր հոս վերադառնալ ամուսնանալու համար, և Պօլսի կառավարութեան մասնաւոր թոյլտուութեամբ, իբր իտալական նաւերու ըննիչ, կուգայ Տրապիզօն. սակայն իբր թէ զափթիյէ նէգարէթէն հրամանը դեռ հոս հասած չըլլալուն համար, յիշեալը գիշեր մը ծովին վրայ կը մնայ. չեն թողուր որ ցամաք ելլէ: Ձերջապէս թէև կը հասնի հրամանը, սակայն նաւահանգստի պաշտօնէութիւնը և ոստիկանապետը գուժար մը կ'ուզեն արգելք չը յարուցանելու համար. անդին Քրիստոստուրի եղբայրը մոռանալով թէ այս «գրախտափայր» երկրին մէջ կը բնակի, չի համաձայնիր եղած առաջարկին, և թէև կուսակալին հրամանով յիշեալը ցամաք կ'ելլէ, սակայն մեր բարի պաշտօնեաները այս անգամ հարիւր յիսուն ոսկի կը պահանջեն դժարութիւն չը յարուցանելու համար, ինչ որ բնականաբար կը մերժուի. և ահա չեմ գիտեր ի՞նչ բան կը գառնայ, որ նոյն զափթիյէ նէգարէթէն ուրիշ հեռագիր մը կը հասնի, որով կը հրամայէր առաջին նաւով Քրիստոստուրը երկրէն դուրս հանել: Ասոր վրայ անմիջապէս կ'ընեն պսակը և 30—40 ոսկի տալով՝ կնոջ համար ալ Եգիպտոս գնալու թէզքէրէ մը կը հանեն և անմիջապէս նաւ նստելով կը հեռանան հոսկէ:

Իսկ հետեւեալ դէպքը տակաւին հանելուկ կը մնայ Տրապիզօնի հայուն համար: Առտու մը, խիստ կանուխ, մեր առաջնորդարանին դուռը կը գարնւի. ծառան երբ դուռը կը բանայ, թէև մարդ չը տեսնուի, սակայն դրանը չախչախէն կախած նամակ մը գտնալով՝ Գնէլ վարդապետ Գալէմբէրեանին կը տանի: Անցողաբար ըսեմ որ այս վարդապետը Մուշի նախկին տեղապահ է և իբր տարագիր հոս կը մնայ, սակայն մեր ամենագէտ և քաղաքագէտ Օրմանեան պատրիարքը յիշեալը վերջերս նշանակեց Տրապիզօնի ազգ. ժողովներու նախագահ, առանց առաջնորդ, կամ տեղապահ կամ փոխանորդ ըլլալու, որով հիմա կառավարութիւնը աչք ու ախանջ կարած՝ կը հետևի գիտնալու թէ ժողովականներէն որոնք համակիր են և որոնք հակակիր Գնէլ վարդապետին. մեր գործը բիչ էր, գործ մ'ալ աւել-

ընակ տեղերը, այստեղ ալ սկսած են հեռագհետէ սովորական դառնալ: Կտոր մը թուղթի համար ձերբակալած երկու պատանիներ տարիէ մ'ի վեր կը հեծեն խօջաթի մութ ու խոնակ զնտանին մէջ, անոր և անխնամ թողով իրենց խեղճ ծնողքը:

Ահա այսպիսի դրութեան մը մատնւած է մեր շրջանի հայութիւնն ալ որ շարած՝ միջոց մը կ'որոնէ պահ մը առաջ դուրս գալու այս դժոխային կացութենէն, միջոց մը որ, դժբախտաբար շատ չուշացաւ ներկայանալու: Արտագաղթը, որ այնքան առաջ փացած չէր մեր շրջանի մէջ, հիմայ սկսած է համաձարակախտ մը դառնալ. Սուլթանի սովալըուկ պաշտօնեաները մի քանի ոսկիի փոխարէն աչք կը գոցեն և ազատ ճամբայ կուտան դնացողներուն: Չափազանցած չեմ ըլլար, եթէ ըսեմ որ ամառէն ի վեր, մեր շրջանէն 25-էն աւելի երիտասարդներ մեկնեցան դէպի արտասահման, և շատերն ալ գարնան կըսպասեն հետևելու իրենց հայրենակիցներուն:

Արտագաղթ, ահա հայաջնջման ծրագիրին նպաստող միջոցներէն ամենաարմատականը:

Կ Ո Վ Կ Ա Ս

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՔԱՆՈՒ, 5 ապրիլ

Ռուսաստանի և մանաւանդ Կովկասի բաղաբական դրութիւնը ոչնչով չէ փոխել: Առաջին Գումայի ցրելուց յետոյ, կամարիլլան աւելի սանձարձակ կերպով ասպարէզ եկաւ:

Զինւորական-դաշտային և Զինւորական-շրջանային դատարանները շարունակեցին կախաղաններով ու համազարկերով վարդ-ծաղիկ կեանքերի մահուան պատժի ոճիրը: Հարիւրաւորներ էլ փոխանակ ձերբակալուելու, որ ս ա ց ւ ե ց ի ն՝ ինչպէս այդ յայտարարել էին ամենագոր զինւորական իշխանութիւնները, որոնք միապետական Ռուսաստանում բազմաբունապետութիւններ կազմեցին:

Բայց որսացումներն ու Զինւորական դատարանների մահուան պատժները նսեմանում են պատժողական արշաւախմբերի, էկզէկուցիաների կատարած ու կատարող սերագործութիւնների հանդէպ:

Խայտառակ նահանջներով ու վատագի անձնատուութիւններով հռչակած հերոսները իրանց բանակներով վերագարձան հեռաւոր Արևելքից, և բունապետութիւնը աւելի քան ուժեղ զգաց իրան յեղափոխութեան հանդէպ:

Քանի դեռ բանակը հեռաւոր Արևելքից չէր վերագարցել թրքական վոհմակներն էին՝ որ մղուում էին կովկասեան բազմատանջ հայ ժողովրդի վրայ, որի անսպասելի առնական ինքնապաշտպանութիւնը ատամներ կճրտացնել տւեց խաւարի ու բունապետական տարրերին:

Մտտ երկու տարւայ թրքական ընդհարումները զըրկել էին քիլիսաւորաբար հայ ժողովրդին ցանելու, բաղելու հնարաւորութիւնից, և սովը իր ահեղ ժանիքներով սպառնում էր ու սպառնաց ընդհարման աւել-

րումներին ենթակայ հայկական գաւառներին: Բայց, նոյնիսկ միջնադարեան բունապետութիւնների պետական կառավարչական ձևերը գերազանցող, ուսական խելագար կամարիլլան փոխանակ սովեալներին որևէ կերպով օժանդակելու կամ օգնելու, պատժողական արշաւախմբերով, էկզէկուցիաներով, բազմադիմի տուգանքների սահմանումներով մտաւ հայկական գաւառները, կողոպտեց, յափշտակեց, թնդանօթի, համազարկի բռնեց, այրեց ու աւերեց ինչ որ մնացել էր հայ շինականի կիսականգուն և փուլ եկած խրճիթներում:

Ճիշտ է, թուրքերն էլ ազատ չը մնացին պատժողական արշաւախմբերից, էկզէկուցիաներից, բայց կարծես նրանց վերաբերմամբ հատ ու կտոր կատարածները միայն ցոյցի համար էին, և հէնց որ մի տեղ մի թուրք գիւղում նշանակեց էկզէկուցիա կամ տուգանք, դրա կողքին մի քանի հայ գիւղերում կրկնապատիկ ու եռապատիկ նշանակեցին, կարծես թրքական հորդաների, բէգերի խաթրը շինելու համար. մի գո՛նց նրանք մի օր էլի պէտք կը գան, ու սրանեղած կը հրաժարւեն իրենց ծառայութիւնը մատուցանելուց: Ասում ենք՝ կարծես, բայց աւելի շուտ պիտի ասել վստահաբար, որովհետև ամեն անգամ երբ մի տեղ թրքական տարրի վրայ որևէ ճնշում էր գործ դրում, իսկոյն թուրք ազդեցիկների սպառնական հեռագիրները հասնում էին փոխարբային, որպէսզի ճնշման հեղինակները պատժւին կամ հրաժարեցին պաշտօնից: Եւ բացառութիւններ չեն՝ որ բաւականութիւն է տըրւած նման սպառնալիքներին ու պահանջներին: Մինչդեռ հազարաւոր թրքական հրոսախմբեր լաւախից սկսած բռնել էին Շուշայ ճանապարհը, Ղարաբաղը կտրել էին արտաքին աշխարհից և սպառնում էին սովով ընկճել ինքնապաշտպանութեան հայ մարտական խմբերին, հայ ժողովրդին. մինչդեռ ժողովրդի ու նրա ներկայացուցիչների դիմումները անհետևանք ու անուշադիր էին մնում մի կերպ պաշար հասցնելու համար, ահա՛ այդ ժամանակ կօզակների հովանաւորութեան տակ սայլերով առատ պաշար էին հասցնում թուրքերին. Ասկերանի մօտերը առաջ անցնող ու այդ սայլերից պաշարի բաժին վերցնող հայ մարտիկների կատարած անձնւիրութեան վսեմ գործը աններելի ոճիր էր համարւում, և այդ վսեմ գործին մասնակցող Գաշակցականներին հալածում, հատ-հատ ձերբակալում և զինւորական դատարանին էին յանձնում:

Ռուսական զառամեալ բունապետութեան սերագործութիւնները չեն վերջանում ազատագրական շարժման դէմ դաւադիր ու ոճրագործ շահատակութիւններով: Դէպի օտարացեղերը, դէպի ծայրագաւառները իր հալածական ու մարդատեաց քաղաքականութիւնը շարունակում է աւելի ցայտուն կերպով:

Բազմաթիւ նահանգներ սովի ձիրաններին են ենթարկւած, որոնց շարքում և Կովկասեան հայաբնակ գաւառները:

Այս անօրինակ ու անհաւատալի վայրենի, գազանաբարոյ գործելակերպը նւիրագործեցին մեզ բախտակից մահմեդականները՝ իդէմս իրենց վերածնութեան յղեկավար՝ գործիչների: Թիֆլիզի Շէյխ-Իւլ-Իսլամը միամտութիւն էր ունեցել միանալ Թիֆլիզի հայոց թեմական առաջնորդի դիմումին, առաջարկելու համար,

որպէսզի Հայ և Թուրք հասարակութիւնների կողմից պահանջ դրւի պատշաճաւոր իշխանութեան առաջ՝ սովորականութիւններին պետական օգնութիւն հասցնելու: Բայց թուրք «գործիչները» այդ ամենաքանական առաջարկի մէջ էլ Հ. Յ. Գաշնակցութեան ուրականը տեսան: Ենթադրեցին, որ հայ ժողովրդին թրքական հօրգանքի դէմ կազմակերպող ընդհանուր կոտորածից ազատող Հ. Յ. Գաշնակցութիւնը այդպիսի ոլոր մոլոր միջոցներով էլ ուզում է ազատել հայ ժողովրդին սովի կոտորածից: Գա կը լինէր, ուրեմն, մահապատժեան ինքնասպանութիւնը: Կամ Հ. Յ. Գաշնակցութեան մահապատժեան պատիժն ու գործադրութիւնը և կամ սովի դէմ օժանդակութիւն ստանալուց հրաժարում: Եւ իրենց տեսակի քաղաքակրթութեան պօլիտիկոսները նախամեծար համարեցին վերջինը և ինքնաբաւական կերպով իրենց օրգաններում հրատարակեցին այդ բանը:

Անկասկած, Կովկասեան մահապատժեան տիրապետող շի ա մասսան կողոպուտից ու մոլեռանդ ջհաթից դրդած՝ կոյր գործիք էր բռնապետութեան ձեռքում, իսկ այդ մասսայի, թրքական հօրգանքի ինտելիգենտ ու ոչ ինտելիգենտ ղեկավարները իբր թէ կոյր գործիք չէին ուզում լինել: Նրանք նախ գիտակցաբար աշխատեցին օգտուել բռնապետութեան տրամադրութիւնից: Տոյց տալով իրանց կոյր ու հլու ծառայութիւնը բռնապետութեան, աշխատում էին նրա տրամադրութիւնը ծառայեցնել իրանց սեփական շահերին: Եւ հոգեվազբի տենդով բռնած բռնապետութեան համար դրանցից աւելի ի՞նչ ցանկալի ու հաճոյակատար դաշնակից: Կովկասեան իշխանութիւնն էլ փոխադարձաբար օգտուում էր թուրքերի միջնած տրամադրութիւնից, այն իր շահերին ծառայեցնելու համար:

Կառավարական խորամանկութիւնը, ակներև է, գերազանցեց թուրք պօլիտիկոսների քաղաքականութիւնից: Նա կարողացաւ խաբխուկներով ու երկու ժողովուրդներին իրար վրայ ձգելով՝ ժամանակ շահել մինչև որ կը հասնէին հեռաւոր արևելքից պլաստունների, կօզակների զօրաբաժինները, մինչև որ զէնքի տակ առնէին թալանի ու կողոպուտի հրաւերով հայաւած մընացորդ պահեստի գնդերը:

Եւ մահամերձը կենդանացաւ:
 Իսկ իր կենդանութեան հետ Կովկասը հեղեղեց գուրիական սպանդանոցներով և հայ ու թուրք գիւղերի աւերումներով:

Թուրք մասսան, աւելի շուտ բան իր քաղաքագետները, հասկացաւ իր խաբւած լինելը ու ըմբօստութեան նշաններ ցոյց տւեց իրեն դէպի սպանդանոց առաջնորդող շէֆերին: Սակայն վերջինները անուղղի էին և չեն ուզում տեսնել այն խոր վիհը, որի եզերքին են հասել ու ամեն ջանք գործ են դնում իրենց ետևից քաշելու և տգէտ ամբոխին, որ որչափ և փորձի, դարձեալ մնում է նոյն տգէտը, նոյն ինքնուրոյշը, որ թերևս սխալն ունենայ նորից գայթակղելու ու նորից իր հօտային ինտելիկոսներին անձնատուր լինելու:

Գարունն եկաւ, և թուրքերի սար բարձրանալու ժամանակը մօտենալու հետ քաղաքացիները հայ ժողո-

վրդի սրտերը գողգողում են նոր ընդհարումների սարսափով և ուրականով:
 Ազդն ի՞նչ է սպասում մեզ, ոչ որ այժմեանից չի կարող պատասխանել:

ԱԳՈՒԼԻՍ, 26 մարտ

Մեր շրջանի գրութիւնը գնալով վրդովում է. տեղիք տւողները միշտ թուրքերն են լինում: Փետրուարին մեր շրջանի (Գողթան գաւառ) Շոռութ գիւղացիք գալիս են Ներքին Ագուլիսից մի նորահարս տանելու. վերագործին թուրքերը անյայտացնում են նորահարսին և երեք հարսնբաւորներին: Մի քանի շաբաթ անյայտութիւնից յետոյ, օգտուելով կառավարութեան անտարբեր վերաբերմունքից, կնոջը պահում են, իսկ երեք երիտասարդներին դաշնով անգթաբար յօշոտելուց յետոյ՝ գիշերով բերում և ձգում են իրենց գիւղի հանդու: Մարտի 12-ին խմբապետ Սարհատը իր ընկերներով յայտնի Սուլէյմանի գիւղի՝ Թևիի մօտով անցնելիս, թուրքերը հրացան են արձակում վրաները. սակայն մերոնք, ինչպէս որ իրենց հրահանգած էր, չեն պատասխանում, բարգուծիւններ առաջ չը բերելու համար: Այդ առթիւ շրջանի թուրք գիւղացիները բողբոջ է գաւառապետին, իբրև թէ Սարհատը իր խմբով ուզեցել է յարձակում գործել Թևիի վրայ. հէնց նոր լուր ստացանք, որ գաւառապետը մի գումարտակով՝ Նախիջևանից գալու է մեր շրջանը՝ Սարհատին և նրա խմբին հետապնդելու և բռնելու համար:

Երէկ Ներքին Ագուլիսից երկու կին, այգում եղած ժամանակ, տեսնում են երկու թուրքեր, որոնք կամաց-կամաց դէպի իրենք են մօտենում. բայց որովհետև հետևանք գիւղից բաւականին հեռու գտնուող այգումն էին եղել այդ պատճառով թուրքերին տեսնելուն պէս սկսում են կամաց-կամաց դէպի գիւղը մօտենալ. թուրքերը՝ հետևում են և արդէն հետապնդելու վրայ են լինում որ բռնեն, երբ սահմանապահ հայ պահակը նկատում է նրանց. թուրքերն իսկոյն ծլկում են. այսպիսով հազիւհազ են աղատուում լեղապատառ եղած կանայք:

Գարունը բացել է, սակայն ժողովուրդը կասկածանքով է կալում իր խաղաղ աշխատանքին. հայ-թուրքական ընդհարումների ուրականը միշտ առաջներն է վերոյիշեալ և ուրիշ նման դէպքեր նախանշաններ են համարում յետագայ բարգուծիւնների: Կառավարութեան բռնած պրօվօկատորական ընթացքն արդէն ամեն ինչ լրացնում է:

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԴԱՏԻ ՇՈՒՐՁԸ

ՌՈՒՍԱՍԱՆԻ ՅԵՂԱՓՈԹՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԽՆԻՐԸ

Այն պատմական, խոշոր ու նշանակալից շարժումները, որոնք տեղի ունին այսօր հիւսիսային հսկայական կայսրութեան մէջ և որոնք վախճանք տակաւին անյայտութեան բաժինն է, համաշխարհային կենքի վրայ անկասկած պիտի ունենան իրենց խորունկ ազդեցութիւնը և ծանրակշիռ հետևանքները: Ռուս և եւրոպացի հասարակագետներն ու նշանաւոր հրատարակախօսները դեռ շատ տարիներ առաջ մարդարէացել են հաւանական արդիւնքները այն մեծագոյն

դրամայի, որի սկիզբներն արդէն իրականութեան սահմաններն են մտել և գործումը են մեր աչքերի առաջ:

Արեւմտեան Եւրոպայի հասարակական և քաղաքական կեանքի մտնալուոր ու արմատական խնդիրների լուծումը, շատ մտածողներ թողել են ռուսական յեղափոխութեան, որ՝ գուշակութիւնների համաձայն՝ պիտի լինէր միտամանակ նաև սօցիալական միակ նշանաւոր յեղափոխութիւնը:

Ընկերվարականները անհատական սեփականութեան ոչնչացումը և հաւաքական սեփականութեան ծագումը այդ օրւայ հետ էին կապում: Անիշխանականները այդ յեղափոխութեան մէջ էին դանդաղ պետական կազմի տարրալուծման վերջին գործողութիւնը և դաշնակցական ազատ համայնքների ու մանր, անկախ հասարակութիւնների ամենամասնազատի սկզբնաւորութիւնը:

Այսքան խոշոր կարևորութիւն էին տալիս մտքի մարդիկ ռուսական շարժումներին և այսքան շատ բան էին սպասում նրանցից: Եւ ահա մենք նախադրանք այնքան երգաւծ և այնքան երազաւծ յեղափոխութեան...

Մի կողմ թողնենք սակայն հասարակական և իրաւական կարգերի այդքան արմատական և այդքան հիմնական յեղաշրջումը, դրանք չափազանց յախուռն, չափազանց համարձակ մտածութիւններ են, որոնք իրականութիւնը անհնարին է խիստ ճշտութեամբ ու բաւարար հետեւողականութեամբ ապացուցանել: Գիտական այն պաշարը, որ այսօրւայ մարդկութեան տրամադրութեան տակ է, հնարաւորութիւն չի տալիս այդ բոլորը գոնէ գոհացուցիչ պատճառաբանութիւններով նախատեսել: Չը զբաղւենք, ուրեմն, տիեզերական այդ մեծ պրօբլեմների վերացական խորհրդածութեամբ, որ անսահման առայժմ այն հաւանական հետեւանքները, որ Ռուսաստանի յեղափոխութիւնը կարող է ունենալ ուրիշ երկրների վրայ մասնաւորապէս:

Քննենք այն հարցը՝ թէ Ռուսաստանի յեղափոխութիւնը ազդեցութիւն կունենայ արդեօք Թիւրքիայի վրայ, և եթէ այո, ի՞նչ էութեամբ, ի՞նչ մտքով ու, եթէ հնարաւոր է, նաև ի՞նչ քանակով:

Այս հարցին պատասխանելու համար՝ նախ և առաջ յիշենք Ռուսաստանի արտաքին քաղաքականութեան մօտիկ անցեալի տխրահռչակ պատմութիւնը: Հայկական խնդրի վերաբերմամբ, Հայ ժողովրդի անուսականների տարբերութեան մէջ այդ քաղաքականութիւնը չափազանց սեր տուներով է արձանագրւած: Ոչինչ այնքան անիրաւ, ոչինչ այնքան ստոր, ոչինչ այնքան խորրակ—որքան այդ քաղաքականութիւնը: Դա այն գերազանցապէս անմարդկային քաղաքականութիւն էր, որ հարիւր-հազարաւոր գոհների համար ամենայն սառնասրտութեամբ գերեզմաններ փորեց, կախաղաններ տընկեց, թնդանօթներ կաղապարեց:

Դա արիւնի և երկաթի դժնդակ քաղաքականութիւն էր, այն քաղաքականութիւնը, որ տասնեակ հազարաւոր թիւրքահայ գաղթականների ամենալատութար կերպով, ծեծով ու տանջանքով հալածեց Կովկասից, որ դահիճի բռնութեամբ խափանեց Կովկասում թիւրքահայերի համար արւած ամեն օգնութիւն, որ ծանրակուռ սանձ դրեց հայկական խնդրի մասին մտածող ամեն մի յեղափոխական գործիչի լեզուն ու ակտին, որ տաճկական դորքերի հետ դաշնակցաւ՝ Կովկասեան սահմանների վրայ մորթել տւեց հայ անձնէրներին: Այս էր ռուսական դիւտանագիտութեան երեկւայ անարդ ու չափազանցօրէն խայտառակ դերը:

Արդ, հնարաւոր չէ, որ հին կարգերի փոփոխումից յետոյ ևս այս բոլորը մնան նոյնը: Անհրաժեշտօրէն ահա յին փոփոխութիւն կը կրի նաև թիւրքահայերի հարցը և այդ անպայման դրական իմաստով: Այսպիսով մենք ակնատես կը լինինք մի նոր ոյժի հանդէս դալուն և մի հին կարողութեան ոչնչացումին: Թէ առաջին և թէ երկրորդ երեւոյթը մեր դատի տեսակէտից չափազանց նպաստաւոր հանգամանքներ են:

Ռուսաստանի սպառնալից լուսագոյն կարգերը մի քանի ուղղութեամբ կրնորդործեն: Նախ և առաջ ուրեմն կովկասահայի մասնակցութիւնը չափազանց կը հեշտանայ. իսկ սա մի պարագայ է, որ անհրաժեշտ է առանձին ուշադրութեան առնել, քանի որ—մեր համոզմունքով—տաճկահայկական

շարժումները միշտ պէտք է կովկասահայի մասնակցութեան պահանջն ունենան: Սահմանների մօտիկութիւն, ուսումնասիրութեան աւելի առատ տեղափոխութիւն, մասւորականութեան պրօպագանդ—այս բոլորը առաջ կը բերեն մի այնպիսի դրութիւն, որի մէջ Տաճկահայաստանը որոշ տեսակետով կը յարաբերէ Կովկասին այնպէս, ինչպէս Մակեդոնիան Բալկանիային: Ազատ Կովկասի կողքին ստրուկ Տաճկահայաստանի դրութիւնը շատ երկար չի տևի, մասնաւոր որ ուրիշ նպատաւոր պարագաներ ևս կը ստեղծւին համալիրահային քաղաքականութեան մէջ, Ռուսաստանի ազատագրման փառահաջող ակտից յետոյ:

Որո՞նք են ուրեմն միւս նպաստաւոր երեւոյթները, երկոյթներ, որոնք ամենքը միասին զուգորդւած պատճառական և հետեւական շղթայակցութեամբ՝ պիտի առաջ մղեն թիւրքահայերի խնդիրը:

Այդ ուղղութեամբ առաջնայից ազդեցութիւնների մէջ ամենից առաջ պէտք է յիշատակել Ռուսաստանի արտաքին քաղաքականութեան փոփոխութիւնը Թիւրքիայի նկատմամբ: Մի քաղաքականութիւն, որ պիտի կարենայ իր սահմանների վրայ կատարող ամեն տեսակ բռնապետական երեւոյթներ չեղորոշանել: Միջազգային դաշնագրութիւններով Ռուսաստանը—մեր խօսքը անկասկած յառաջագիմական Ռուսաստանի մասին է—պիտի աշխատի ամեն կերպ դիւրացնել իր հարևան Թիւրքիայի քաղաքական և տնտեսական յարաբերութիւնները: Արդեւքները պիտի վերանան ամեն տեսակ տեղափոխութիւնների ու երթևեկութիւնների առաջ: Առաւանակական կապերը պիտի չափազանց շատ մօտենան: Այս փոխադարձ շարժումները մէջ խօսք չը կայ, որ հետզհետէ պիտի արագանայ թիւրքահայերի սպահովութեան գործը:

Ռուսաստանի յեղափոխութեան ազդեցութիւնը Տաճկաստանի վրայ մի յեղ աւելի լայնօրէն քննելու համար՝ մենք անհրաժեշտութիւն ենք զգում մի քանի խօսքով ու միանգամայն հարևանից կերպով դիտողութեան ենթարկել այն ազդեցութիւնների խնդիրը, որ նա՝ Ռուսական յեղափոխութիւնը՝ պիտի ունենայ եւրոպական երկրների վրայ: Յայտնի է, որ միջազգային քաղաքականութեան հետ շատ սերտ յարաբերութեան մէջ է Թիւրքիան ինչպէս նաև այս կողմից հարցը մասնաւորապէս Արդ, կը կրի թարգմանաբար փոփոխութիւն եւրոպական այդ քաղաքականութիւնը Ռուսաստանի վերածնութեան մեծ գործընդ յետոյ: Եթէ այո, սպա անկարելի է որ նրա կրած փոփոխութիւնը անհետանք մնայ հայկական խնդրի նկատմամբ:

Որքան էլ քննադատաբար վերաբերւենք ընդհանրապէս դէպի եւրոպական դիւտանագիտութիւնը, որքան էլ կշտաբենք ու արդար դայրոյթով առկցենք նրա դաւաճուն և խաբէական ընթացքի հանդէպ՝ այնուամենայնիւ տաճկահայկական դատի համար անկարող ենք անտես անել նրա աջակցութիւնը: Ոչ ոգևորւենք եւրոպական միջամտութեամբ և ոչ միանգամայն արհամարհենք, այլ աշխատենք դնահատել ճշտութեամբ ու արդարութեամբ նրա նշանակութիւնը: Այսպէս թէ այնպէս նա մի գործօն է, որից կարելի է և պէտք է օգտուել: Մասնաւոր որ եթէ անաչառ քննութեան ենթարկենք եւրոպական քաղաքականութեան ելօլիւցիան՝ կը տեսնենք, որ նա այնուամենայնիւ իր զարգացման ընթացքում միշտ շարժւել է դէպի լաւը: Անանքի յառաջագիմական հասանքները և հատարական կարծիքի աստիճանակարի վրայ՝ տաճկահայկական խնդիրը միշտ թարմ պահելու: Մեծ չէ անկասկած այդ ազդեցութիւնը և շատ բան չէ արել այդ ուղղութեամբ՝ սակայն նա գոյութիւն ունի և լայնանում է հետզհետէ: Մտաբերեցէ՛ք, թէ ի՞նչ խայտառակ, անարժան արտայայտութիւններ ունեցաւ Քրանսիական արտաքին քաղաքականութիւնը թիւրքահայերի խնդրում, Հանօտօի ժամանակ, 1895—1896 և թւականներին. մտաբերեցէ՛ք այդ տխրահռչակ քաղաքականութիւնը և համարեցէ՛ք թէ կողմ գրեկաստանի չափաւոր ու վերապահ քաղաքականութեան հետ: Մի երկրում, ուր բացակայում է ամենատարրական հարգարութիւնը՝ յեղափոխութիւնն անխուսափելի է ու անհրաժեշտ: Հայերը չեն կա-

ենք նախ և առաջ ստանալ այդ ամենասահմանափակող, այդ ամենակենսական պետքերը՝ հիմնադրված մեր ոյժի և եւրոպական միջամտութեան վրայ: Մենք յայտ ունինք ձեռք բերելու այդ նւագազոյն պահանջները մանաւանդ այսուհետեւ, երբ մեր սեփական ոյժը՝ ուղտական ընդհանուր վերածնունդի մեծանայ ու երբ եւրոպական քաղաքականութիւնը և միջազգային արդարութիւնը՝ հիւսիսային միապետութեան անկումով անհամեմատ աւելի համարձակ, աւելի խրոխտ ու աւելի մարտնչող պիտի դառնայ:

Առ այժմ այսպէս է դրուած ինչ, մերի, բացարձակ իրականութիւնը: Առ այժմ մենք չ'ունենք մի այլ գրաւական մեր ժողովրդի վիճակը բարելաւելու, որպէսզի նրա համար մենք մեր դատը մեր ձեռքով թողնենք, որպէսզի խաչ դնենք հայկական խնդիրը կոչւած արեւնոտ հայրի վրայ: Այժմ մենք—առանց մի վայրկեան անգամ մեր

դատը մի կողմ դնելու—ամեն կերպ կ'աջակցենք Տաճկաստանում կատարուող այս կամ այն շարժումներին. ամեն կերպ հրաւեր կը կարգանք բոլոր ճնշւած ազգութիւններին՝ պայքարել համիդեան անարգ ուժի դէմ. ամեն կերպ յեղափոխական դաշն կը կապենք բոլոր անձնէր ու անկողն ու ուրիշը գուցէ չ'անէր մեր անօրինակ պայմաններում

Մեր հարցը որչափ առաջ գնայ մասնակի կերպով ու մեր յեղափոխական շարժումը որչափ ուժեղ էինի, այնքան աւելի ընդհանուր տաճկական յեղափոխութիւնը կ'արձարձուի ու կուռ բնասորութիւն կը ստանայ և այդ ընդհանր մենք հայերս առաջինը կը լինենք, որ ամեն ինչ մոռցած՝ գլուխ կը կանգնենք Օսմանեան յեղափոխութեան ու կերթանք մեռնելու առաջին շարքերում...

Որովհետև տաճկական բեժիմի անկումը գուցէ ոչ դրին այնքան ցանկալի չէ, որքան հայերիս:

Թ Ե Ր Թ Օ Ն

Ձ Ե Զ Ի Է Ո Ր Կ Ը Դ Ի Ս Ե Մ

Երկրի ժողովուրդին

Ձեզի է որ կը դիմեմ ապառմիի ճամբաներէն վերադարձող հոգիովս Մարգարէի.

Դո՛ւք, որ զրկամքի արահետներում վրայ ձեր երկտասարդութեան գամզուրմերը փոտեցիք ու շարունակեալ հալածանքի մրրիկներում մէջ ձեր մայուած յմերը ժպտաթափ եղան, Դո՛ւք, որ ըմբարտամբերու միջիւրմերում վրայ խոտ ու արմատ կերպք ու հողը լզեցիք ու բիւրեղով իմկածներում կոպերը փակելով՝ ամոնց թուսբերում քով սգաւոր փառքիմ հետ հսկումի էք կեցած...

Ձեզի՛ կ'ըսեմ, չ'ըլլայ թէ սպասումի հորիզոններում գիշերական ամուրթնէմ ալ յուսասպառ Մեր հպարտութեան Վկամերն ու ամկախի Գոյութեան անեղծ երաշխիքը լքել մկրտիք, եւ կամ ձեր դուռերը ձեռող ու ձեր մերթամներում տակ դաշոյմներ մացառող լլկումէմ ահագնած՝ Թշմամի յարկերում տակ և կամ հիւրըմկալ հեռուներում վրայ ձեր ուրացումի պատամքը հագմիք:

Ձի եղիսեան դաշտերում մէջ հսկայ ստուերները մեր մախմնաց, ազատամարտ չայլի առաջմորդութեամբ Կախադամներու, կառաքմատներու և բաղխումի հողերում վրայ Ցեղի խաւարած պայծառութիւններէն Նոր-Հայրեմիքի տիտանեան Արևը կը դարբնէ իրենց հրեղէն բազուկներով լուսացայտ, եւ մեր տրտմութեան գիշերները կարաւանած՝ կ'սպասեն աւարտիմ դէպի Մասիս, դէպի ձեզ քալելու...

Բայց դեռ միմէ օրը ամերկբայ ազատութեան, օրը ամդրիական խաղաղութեան և օրը հզօր վերածնութեան, Մարտափը իր բուռնքը ձեր ճակատներում վրայ պիտի բլրէ ու արհաւիրքը ձեզ պիտի տապամէ, Բաղաքները արիւմ պիտի ամծրեն ու գիւղերը դիւահար փախուստի ամտառները պիտի մխամ, Հարսեր պիտի այրիամամ ու մամկիկները փողոցները պիտի մնան ու շուներում հետ պիտի գիշերեն, Խելագարներն ու կոյրերը պիտի շատնամ ու դազաղմեր շալկած աշխարհի վախճանը պիտի մուստիկեն, Ծերերը իրենց գերեզմանները պիտի փորեն ու քահանաները խորամներում մէջ պիտի մխամ, Զարհուրանքէմ լեզուները պիտի առնուիմ ու բահիրու ողբէմ ակամջները պիտի խլամամ ու ամկեմդան աշխարհը իգութ շարժեալ մեռելներում հետ ձեզի համար աղօթքի պիտի կենայ...

Սակայն, չ'ըլլայ թէ այս բոլորէմ երկմէիք ու զամզուածօրէմ մահիմ գթութիւնը քարերէմ, շուրերէմ ու պարամ-մերէմ մուրաք, Ձի այդ սոսկաղէպքերը ազդանշանը պիտի ըլլամ լեռներում վրայ վիշապացող վրէժի հեղեղներում, Որ Խօլակամօրէմ վար պիտի խոյամամ ահագոչ, որպէս յորձանքը շամթագետներու մահադրողը, ու աւերակները պահակելով՝ պիտի հողմարշաւեմ ամահամջօրէմ ձեր յուսահատութեան թիկունքը ամպրոպելու...

Ահա այդ ատեն մեր կաթողիկէներու, մեմատամներու և վամքերու սգաշունչ զմբէթներում տակ Առմական բազուկներ պիտի յայտնուիմ ու երկարիմ դէպի ցուրտ պարամները ստրկական աղօթքներում, ու զամզերը միահամուտ պիտի փոթորկեն ղօղամջը Վրէժիմ մի՞չէ իսպառ շախշախումը իրենց, եւ ամոնց մէջ խեղդուած զամզուածայիմ թաղումներու ամէ՞քի ողբերը իրենց գայրոյթը պիտի աւարտեն...

Ու բոլոր ակամջները պիտի լսեն, բոլոր լեզուները պիտի աղաղակեն ու բոլոր բազուկները պիտի բարձրամամ, եւ դէմ-դէմի ու կուրծք-կուրծքի բզկտումը պիտի սկսի ու շարունակուի դիակներու բուրբերում վրայ, ու մոխրի՛ Սերունդը դահեղորդներու կոկորդները պիտի ծամէ ատելութեամբ սրած իր ժամիքներով, ու արիւմը պիտի թափուի ու ամոր մակըմթացութիւնը գերութեան վերջիմ Արևը կարմիր պիտի մերկէ...

Ուստի, չ'ըլլայ որ հայր մը կամ մամաւանդ մայր մը իր զակիմ բարձրացող բազուկը բռնել փորձուի, Զ'ըլլայ կ'ըսեմ, զի Ուխտի դաշոյմիմ աստղերու պայծառութիւնը ասոնց արիւմէմ պիտի մթագմիմ

ու ամոնց դիակմերու վրայէն է որ բարձրացող բազուկները երդումի բամակներուն պիտի խառնուին, եւ կամ չ'ըլլայ թէ հարս մը իր փեսային պարտքի քայլերը պատմիչէ, վասնզի պիտի կոխկոտուի...

Ձի այդ օրը միմէն յաղթամակ պիտի մոռցնի ամէն սէր, ամէն գութ ու ամէն կապ, ու Յիսուսը պիտի աքսորուի մեր սահմաններէն ու իր Աւետարանը պիտի այրի, չաշխարհ պիտի հրամայէ մեր Գումղերուն ու կատաղամբը պիտի վարէ բազուկները հարուածներուն շեշտ ու վագրերը պիտի զարմուրիմ ու իժերը սահմակիմ մեր ամգթութեամ մախճիրներէն...

Եւ վերջապէս, վերջապէս, վերջապէս մեծ տէրը պիտի դառնանք մեր կեանքիմ, մեր բարդիմ ու մեր հողերուն ու պիտի ոսկեղիմք հայրեմիքը փլատակ, հայրեմիքը խոպան, հայրեմիքը ամայի, ու պիտի բամանք եղբայրօրէն մեր անյիշաչար թուերը բովանդակ Ազգերու և Ցեղերու առաջ, ու մեր տամիքներէն ու հրապարակներէն տիեզերական Նղբայրութիւնը պիտի քարոզեմ չորս-ծագերուն:

Սակայմ այս ալ ըսեմ, որ մախառուօտը մեր ազատագրութեամ՝ մահատակներուն դեռ համզիստը չը շեփորուած՝ Մեծք ըլիւր ու ըլիւր Տարօնի հզօր զինիմ պիտի խմնք անձնուրացութեամ գերեզմաններուն շուրջը ու ամոնց շուշաններուն վրայ մեր աղչիկները հերարծակ՝ հերովդիատամ պիտի պարեմ ամհոնօրէն, ու Փառքը մեզի հետ սեղան պիտի մստի ու պիտի խմէ և պիտի համբուրուի մեզի հետ...

Ձեզի՛ր է որ կը դիմեմ ապառնիէմ վերադարձող զինեալ հոգիովս Ֆեդայիի...

ՎՏԱՐԱՆԻ

ԱՄՍԱԼՈՒՐԵՐ

Պօլսից եւրոպական մամուլին հարորդած հեռագիրները հաստատում են, որ ուժեղ երկրաշարժի հետեանքով Բիթլիսում շատ տներ են փուլ եկած. 9 մարդ մեռած և 14 էլ վիրատուրած են: Բարեբաղդաբար, սկզբնական ցնցումները թեթեւ են եղած, որով և ահաբեկ ժողովուրդը միջոց է գտել շինութիւններից դուրս խոյս տալ: Տներում մնացած ընտանի կենդանիները մեծ մասամբ ոչնչացել են: Ամբողջ ազգաբնակչութիւնը քաղաքից դուրս՝ վրանների տակ է ապաստանել: Ուտեստի պակասութեան պատճառով թշուառութիւնը ծայրայեղութեան է հասել, առանց այն էլ հարստահարած ու աղքատացած ժողովրդի մէջ:

Journal de Genève-ի փարիզեան թղթակիցը նոյն թիւրթիւն ապրիլ 18 թիւն մէջ կը գրէ հետեւեալը՝
Աստ լուրեր կը ստացուին Տաճկահայաստանէն, ուր հաւածումի այն սիտեմը որ կանխեց կոտորածները, իր ամբողջ ստիւղումն մէջ նորէն կը ծաղկի: Անասուլիի Արևելեան մասը՝ Աւան, Բիթլիս, Էրզրում և այլն՝ պաշարած են Ռուսաստանէն հոն ապաստանած հարիւրաւոր միւսիւրմաններով: Ասոնք այն թիւրթիւններն են, որոնք անցեալ տարի յարձակեցան Արվիսի հայերու վրայ և անոնց կողմէն անխնայ եւ մղեցան: Պարտաւորւած փախչիլ դէպի օսմանեան կայսրութիւնը, անոնք հոն գտան անգէն հայ ազգաբնակչութիւն մը, որոնց վրայ կը կատարեն դիւրին վրիժառութիւններ:

Թրքական իշխանութիւնները այս նորեկներու մէջ կը բաժնեն հայերու սեփականութիւնները: Անոնք ոչինչ չեն ընել՝ վերջ տալու համար մարդասպանութիւններու, թալաններու և հայ կանանց առևանգումներու: Վարսափն ու սոփը նորէն կը տիրեն այնքան աղէտած այս երկրին վրայ: Խոշոր ջարդերու մտապուտ մէկ դարագլուխը կը կանխատեսի, որովհետեւ իսլամ տարրը աւելի ևս աւելի զբոսած կ'երևի:

Կ. Պօլսոյ անգլիական դեսպանը թիւրթիւն կառավարութեան ուշադրութիւնը հրաւիրեց այս կացութեան և անկէ առաջ դալիք վտանգներու վրայ: Ար յուսան որ միւս պետութիւնները նոյնպէս իրենց դժգոհութիւնը պիտի յայտնեն և սուլթանը ինքզինք պիտի տեսնէ շուտով վճռական երոպայի մը առջև, պատրաստ արգիլելու, ի հարկին բռնի պիտի կրկնուի մը 95 և 96-ի սարսափելի արիւնհեղութիւններուն: Այս անգամ ոչ ոք անանկալ դէպքերէ յանկարծակիի եկած ըլլալու արգարացումը պիտի ունենայ: Հայերը, որ բազմութեամբ վերսկսած են դաղթել, նաևահանգիստներու մէջ վշտի և արսափի կենդանի պատկերը կը ներկայացնեն:

Խարբերդէն լուր կը տրուի թէ Փրանսական հիւպատոսութեան շնչելը, որ կոտորածներէ վերջ հաստատուած էր և որ անօգուտ համարեցին Փարիզի մէջ, նախանշանք եղաւ հայերու դէմ խտրութեան և զրկանքի ամէն տեսակ միջոցներու: Բանտերը անմեղներով լեցած են և ոչ ոք ապահովութիւն ունի ոչ կեանքի և ոչ ստացածքի:

Նոյն թիւրթիւն կը հեռագրեն Փարիզէն, ապրիլ 19-ին. Աստահ աղբիւրէ իմացայ որ Անգլո-ուսական համաձայնութիւնները ամբողջ սիտեմի մը վերածելու համար, բանակցութիւններ արագ կերպով առաջ կը տարին Պետերբուրգի մէջ: Արտաքին գործերու նախարար Իվլյովիի և Սեր Ա. Նիկոլընի յարաբերութիւնները ամենօրեայ և մասնաւորապէս մտերմական են:

Պարսկաստանի նկատմամբ համաձայնութեան յետոյ, Թիւրքիոյ մասին ընդհանուր համաձայնութիւն մը բանակցութեան նիւթ դարձած է:

Այս րոպէիս առանձին համաձայնութիւն մը կը պատրաստի Բաղդադի երկաթուղու և միւս զծերու վերաբերմամբ: Որչափ ալ Քրանսան այս բանակցութիւններու ուղղակի չը մասնակցի, բայց ստոյգ է որ իր շահերը պաշտպանուած են: Ասոր հակառակ Քրանսան պարտաւորուած պիտի ըլլայ նկատի ունենալ այս համաձայնութիւնները միւս պետութեանց դէմ իր ունեցած քաղաքականութեան մէջ:

Մարտի 29-ին, Լատինաց Աւագ ուրբաթ օրը, երեկոյեան ժամը 8-ի միջոցները, ուսմբ մը նետուած է Պօլսոյ Բերա թաղի մէջ քէօչէ օղլու Անտոն պէյի տանը վրայ: Ռուսի պայթիւնէն մեռած են 3 հոգի և վիրատուրած 5 հոգի: Եւրոպական թաղի մը մէջ ուսմբի մը պայթիւնը եւրոպական գաղթականութեան մէջ առաջ բերած է մեծ վրդովմունք և միաժամանակ զայրոյթ թիւրթիւնը ոստիկանութեան դէմ, այնպէս որ ուսմբի զոհերէ մեկուն, յոյն Լամբրինիդիսի թաղումը եղած է տեսակ մը հակակառավարական ցոյց: Գեպքի հեղինակը, անոր պարագաները և շարժառիթը մնացած են անյայտ: Ոմանք ուրբաձգութիւնը կը նկատեն քէօչէ օղլուի սարքած մէկ խաղը, որով նա ուզեր է աւելի սիրելի դառնալ սուլթանին: Իսկ ոմանք կը վերագրեն Ֆէհիմի մարդիկներուն՝ վրէժ լուծելու համար քէօչէ օղլուէն, որը Ֆէհիմի նկատմամբ անպատաստեղեկաբար ներդրուած է եղեր սուլթանին: Իսկ ինքը քէօչէ օղլու կը պնդէ որ ուսմբը նետուած է իր խոհարարին կողմէ, որ անոր կեանքին վերջ տալու համար վարձած է իր թրշնամիներէն: Թիւրք ոստիկանութիւնը իր կարգին դէպքը կը վերագրէ հայ յեղափոխականներու դաւադրութեան մը, և հետևաբար ձերբակալուած են 50-ի մօտ հայեր:

Ռուս բերրոջրատիայի կեղտոտ մթնոլորտից մի չար սգի ևս պակասեց: Պօքեդ-ծոսցեվի էտեից գնաց և իշխան Գօլիցին, կովկասի նախկին կառավարչապետը: Որ հայը զբանջով չէ արտասանել այդ տիպիք բռնաւորի սև անուշը, որ մի շարք տարիներ յղբով ու կոծով Լյբեց գեղեցիկ կովկասը և մասնաւորապէս Հայաբնակ գաւառները և իր ժահ-րոտ թոյնով ապականեց այդ երկրի ներքին կեանքը: Հայ եկեղեցական կալածքների աւազակային յափշտակութիւններն ու նրանց յաջորդող ընդհարումները, բռնութիւնները, քարտէրները նրա ստրկական դօկլադների արդիւնքն էին: Նրա ցանած չար սերմերի պտուղներն էին նաև ամբողջ երկու տարւայ Հայ-թուրքական արիւնոտ տեսարանները, որոնց ստակայ հետևանքները—սողիւն ու տարափոխիկ հիւանդու-թիւնները—գնալով հետզհետէ լայն չափեր են ստանում:

Հազարաւոր դժբախտացած ընտանիքների նըրվքն ու անէծքն էին հետևում Գօլիցինին քանի նա կենդանի էր, իսկ այսօր ամբողջ կովկասն է ծափահարում նրա ժանտ մահուան աւետիքը լսելիս:

Կառավարութեան կարգադրութեամբ արգելւած է թիֆ-լիսում հրատարակող «Ժամանակ» թերթը, Գօլիցինի մահուան աւթիւն տպած հակակառավարչական յօդուածի պատճառով:

Մեռնելուց յետոյ էլ Գօլիցինի չար սգին հանգիստ չի տալիս հայ մամուլին:

Հին-հայտիջևանէն 21 ապրիլ թուականով կը հեռագրեն եւրոպական մամուլին՝

Իսխանի և Մակալայ մէջ ինչպէս նաև Իրևանեան նահանգի սահմանագլխի վրայ խառնակութիւններ ծագեցան: Մակալայ խանը Էնջիւմէնի կուսակցութեան հաղանդիլ չուղելուն համար վաճառւած է: Խանը յաջողեցաւ հայտիջևան փախչիլ և անկէ երևան հասնել: Իր ապարանքը և զան-ձերը թալանւած են:

Ն Ի Ի Ի Ա Տ Ի Ո Ի Թ Ի Ի Ն

Արեւմտեան Ռուսոն ստացած է՝

Զ ի ց ե ի ա.—Ռէն գետ 100 ժր., Անցորդէն 10:
Ռ ու ս ա ս ա ն.—Սուկանայաի Կ. Կովիէի միջոցով „Իրաւ“ կովիսէէն՝ երկու անգամէն 19473 ժրանք 70 սանս.:

Ռ ու մ ա ն ի ա.—Ֆօլեան կաղաի „Ասդիկ“ խմբէն 72՝ ժրանք. ն. Իրասուններն են՝ Ս. Գալուստեան, Յ. Գրիգորեան, Ս. Գրիգորեան, Պ. Պողոսեան, Կ. Հլղասեան, Ա. Մուրսեան, Վ. Կիրակոսեան, Կ. Բա-պունեան, Ն. Գրիգորեան, Խ. Յարութեան, Փայրօնի Գրիգորեան, Գ. Միլայելեան, Ճամբորդ մը, Խ. Սահակեան, Կ. Գուլանեան, Ալն. Յարութեան, Ս. Բարիպեան, Ս. Տօնիկեան 4-ական ժրանք:

Ընդհ. գումար 19655 ժրանք եւ 70 սանս.:

Մ. Բ.-ի Կ. Կովիսէն՝

1906 Հոկտեմբերի եւ նոյեմբերի հաշիւ: Լուսաւորիչ խմ. 20. 40. Կայծակ Մանկասարից 12, Իվանիկից 6, Սալա-ից 3, Միս Սարգսեանից 1, Սուրբ Խաչ խմ. ներ 3, Խաչոյից 5, Խաչաթով կարգ. բնւր, 2, Արախ խմ. 4, Բորբոխ խմ. 1. 70, Գասպարից 9, Լապտեալաւ. արհ. միւսք. 5. 90, Նար. աղիի գրծ. բնւր. 3. 50, Լապ. միւսք. զինւ. ընդհմ՝ 60, Համիչ 7, Զոսկ շինող արհ. միւսք 5. 24, Վոլաբից 4, Գեորգ Սամբից 5, Մերիկ խմ. 9, Միս Սար-ից 1, Եարալեանի 9. 60, նոյն 5. 75, Ոսկի 8, Մեր 2, Չրիփ 2, Լաւա 2, Ժայռ 2, Ալիֆ 2, Արգում 2, Մանդիկովի գործ. բնւր 16. 90, Գարչո եւ Տիգրանից 8, Ոսկիից Թաթոսից ներ 6, Բեղլուից 6, Կոնդիսեր. արհ. միւսք 15. 72, Եարալ 4. 5, Մաթիւ-ից ներ 3, Տիկիւն Նիկոյից 10, Բաղդակից 3, Միլի բանւորներից 27. 5, Սամբէգ-ից 5, Մարգ. մրի գրծ. բնւր. 10. 60, Մալախանից 20, Պարալից 4, Հալաբ. լապտեալաւոց 3, Գեղարուճի խմ. 4, Ապրանգ կայարանի բնւոր 10. 80, եւ 19. 50, եւ 13, Գործարանային Երանից՝ Աղի մեկն. բաժանմուն 11. 10, կօբիկ գործ. բնւր 9. 20, եւ խարազ. բաժ 9, գործ. 2-դ բաժ. 35, գործ 3-դ բաժ. 11. 50, զակոյցի բաժանմ 4. 34, Ամբ. դ. Գալօի սղի բաժ

7. 91, Խալաբ. դարախանից 6. 55, Ամբաս դ Վանօի բնւ. 6. 82, Տօլ, բանւորներից 14. 19, Աղիլ. կաււի գործ, բնւ 8, 5, եւ 10. 46, եւ 8. 56, եւ 10. 72, Աղիլ. մեկնայի բաժ. 11. 10, բաղիֆ, պաս. բաժ. 8. 40, Ամբաս դարախանից 13. 45, Խալաբ. բանւոր. 14. 50, Ամբաս 12. Աղիլ. բաղիֆի գործ. 8. 24, կօկակ 8. 70, կօկակ. եւ խարազ. բաժ. 10. 70, Զարգարի բանւորներից 9, Աղիլ. գ. կօկի 11, բաղիֆ. զակր. 7. 23, կօկակար 37. 10, զակոյցի 5. 14, մեկնայակ 12. 10, Տօլի բանւորներից 15. 12, Աղիլ. բուրօցի գորկ. 8. 20, Արիեսու-ւորներից 19. 40, Զակոյցիներից 7. 4, Կանանց խմ. 2. 90, Գործարանից 4, բսրոմներից 5. 58, Սերից 6, Լազօից 15, Ընդամենը 738 ռուբ. 61 կոպ.:

Դահիւի Ենթակօվիսէն՝

1906 ց վերջ դեկտ. անդամավարներ հետեւեալ խմբերէն: Արե խ. 390 դանկն: Անանիս խ. 275 նոյն խմբի ձեռամբ ներքեր՝ Կաղիսէ 20, Դահիւի Թիմուրէ Ասիուք՝ 40, Կորիւն խ. 195, նոյն խի ձեռամբ Արեւիտէ 5, Մաղիկ խ. 158, Միհրզաւ խ. 85, Թաքուլ խ. 50:

Ընդամենը գումար 1218 դանկեան ողջ, Վրիպակ—1907 փետ. ամսոյ „Ռոսակ“ի մէջ հրատարակւած Դա-հիւի հաւառոյ մէջ. Հանիսեանէ ներ 292. 50, պէսէ է ըլլայ 50 դանկեան ներ միայն. իսկ մնացեալ 147. 50, դան, հին հաշիւ, որ վնարած է:

Հ Ա Յ Յ Ե Վ . Դ Ա Շ Ն Ա Կ Յ Ո Ի Թ Ե Ա Ն

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

	Ճր. ս.
1. Ապաստեալական ոգի (սպառւած)10
2. Յեղափոխական կեանքից (սպառւ.)05
3. Գօզգի սպարալ (սպառւ.)05
4. Դիտական սօցիալիզմ. Ֆ. Էնգելս (սպառւ.)40
5. Հայ Յեղ. Դաւանակցութեան ծրագիր. (Գ. սպար.)	—
6. Կուլուրեան խմբի արեւաւոր. (սպառւ.)20
7. Կարոյ յիւսուսակից (Չորս հասուած)50
8. Հ. Յ. Դ. երկրորդ ընդհ. ժողովի ասենագրութիւնը	—
9. Դրիպեան, Homo homini lupus, ՎԱՐԳԻՆՍ (սպառւ.)20
10. Երեսասարդներից. Պ. ԿՐԱՊՈՍԿԻՆ. (սպառւ.)20
11. Ապաստեալական հանապարհից. ՂԱՐԻՖ. Ա. (սպառւ.)30
12. Բ.60
13. Անթոնային քամարանութիւն. ԷԼԼԷՆԻ. (սպառւ.)50
14. Ապաստեալական հանապարհից. ՂԱՐԻՖ. Գ.30
15. Հայաստան եւ Օրիենտալիս.50
16. Կովկասեան վերքեր. Է. ԱՎՆՈՒՆԻ. (սպառւած)	3.—
17. Հայրենիքի զապալարը. Մ. ՎԱՐՍՆԻՆՍԻԱՆ (սպառւ.)	1.—
18. Կոզմոսիկոսական կանոններ. (Բ. սպար.)	—
19. Դեպի կալի. Է. ԱՎՆՈՒՆԻ. (սպառւած)	—
20. Յեղափոխականներ. Ս. ՆԻՎԱՆՆԻԱՆ (սպառւ.)20
21. Նախադիմ Կովկասեան գործուղութեան. (Բ. սպ.)	—
22. Подвиги паризма. В. Арапатский.50
23. Les tueries de Bakou, А. АРАЗИ20
24. Յեղափոխական զաւճ.20
25. Հ. Յ. Դ. երկրորդ ընդհ. ժողովի ասենագրութիւնը	—
26. Կոյ Մանուէականներից (բուրբերէն)10
27. Les Plaies du Caucase, E. AKNOUNI	2.—
28. Ապաստեալական հանապարհից. ՂԱՐԻՖ. Գ. գրեյկ.40
29. Մեծ մարդասպանի դէմ (Դասակարգութիւն)50
30. Վիսօսի բազէն. ՎՏԱՐՆԻՆԻ.50
31. Յեղափոխականի մտքեր. ԲՐ. ՄԻՔԱՅԷԼԵԱՆ	1.—
32. Հայրոյիցները. ՍԻՄՍՆՆԹ.50
33. Սասուն-Օրուի կալիները50
34. Հայկական օսնագրութիւնը եւ Երոզյան. ԲԵՐՆԵՏՍՅՆ50
35. Մարտական հրահանգներ. ԱՆՐԱՆԻՆԿ.	1.—
36. Միացէ՛ք, կոյ Թիւրքիայի բոյոր ազգերին (բուրբերէն)10
37. Թիւրքական բաները. ՄԱՐ.25
38. Գաղափարական կուսակցութիւնները Ռուսաստանում50
39. Հայաստան եւ Երոզյան. Գ. ԲՐԱՆԻՆԻՆ20
40. Աղբիւր-Սերոբ (Կենսագրական). Ս. Մ.25